

โครงการการมีส่วนร่วมของประชาชน
ในการจัดทำร่างแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เอกสารทางวิชาการ หมายเลข 36

ชาวบ้าน ชาวเมือง : ชุมชนแออัดกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง

รองศาสตราจารย์ ดร. มรว.อดิน รพีพัฒน์

ได้รับการสนับสนุนจาก

โครงการนโยบายสาธารณะเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดี

ดำเนินการโดย มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ (มสช.)

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.)

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พฤษภาคม 2549

สารบัญ

1.	สิ่งแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น	1
2.	ชาวบ้าน-ชาวเมือง : หมู่บ้านช่าง ตรอกใต้ วัดญวนสะพานขาว(ราวประมาณ พ.ศ.2511-2512)	3
3.	การเคหะแห่งชาติ : ความพยายามของรัฐในการจัดการสิ่งแวดล้อม	4
4.	สงขลา : ชุมชนริมคลองสำโรง	6
5.	คลองสำโรง : เครือข่ายการฟื้นฟูคลอง.....	8
6.	การฟื้นฟูคลองสำโรง : การริเริ่มโดยชุมชน	9
7.	คลองแม่ข่าจังหวัดเชียงใหม่.....	13
8.	สามชุมชน : ประวัติและวิวัฒนาการ	13
9.	เครือข่ายแขวงเมืองราย.....	14
10.	คีนน้ำดีให้ลำคูไหล คีนน้ำใสให้คลองแม่ข่า	15
11.	คนกับคลอง : บทเรียนจากสองกรณีศึกษา.....	16
12.	โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมือง	18
13.	บ้านมั่นคง : ชุมชนร่วมสามัคคี	20
14.	จากชาวบ้านสู่ชาวเมือง : การมีส่วนร่วมและการเป็นเจ้าของ	23
	เอกสารอ้างอิง.....	26

เอกสารทางวิชาการ เรื่อง

ชาวบ้าน ชาวเมือง : ชุมชนแออัดกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเมือง¹

เสนอต่อ

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

จัดทำโดย

รองศาสตราจารย์ ดร.มรว.อคิน รพีพัฒน์²

1. สิ่งแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในระยะ 50 ปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นอย่างรุนแรงและรวดเร็ว ได้มีการศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงนี้มากมาย แต่ส่วนมากได้มุ่งไปที่การสูญเสียป่า น้ำเหือดแห้งไปไม่พอเพียงแก่การเกษตร แม่น้ำลำคลองเกิดการเน่าเสีย หมักหมมไปด้วยเศษขยะและสารพิษที่ปล่อยมาจากโรงงานอุตสาหกรรมและจากชุมชน อากาศในเมืองเจือปนไปด้วยควันพิษ ทั้งสิ้นทั้งปวงนี้เกิดขึ้นเพราะสังคมกำลังจะเปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมสู่สังคมอุตสาหกรรม

การพัฒนาตามรูปแบบของตะวันตก ที่ได้เริ่มดำเนินการอย่างจริงจังตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2500 โดยการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานอันมีเขื่อนยักษ์ผลิตกระแสไฟฟ้า ถนนหนทางที่เชื่อมต่อจังหวัด อำเภอ ตำบลต่างๆกับกรุงเทพมหานครเพื่อการคมนาคมขนส่งสินค้าและวัตถุดิบสำหรับการอุตสาหกรรม และแรงงานสำหรับโรงงานที่ผุดขึ้นเต็มอัตรา

¹ รายงานการศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการ “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำร่างแผนทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” ซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยมูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ

² ปัจจุบัน ดำรงตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาด้านชุมชน สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

ไม่ได้มีที่อยู่อาศัยเตรียมไว้สำหรับให้เป็นที่อยู่อาศัยสำหรับแรงงานยากจนที่แห่กันเข้ามา แออัดยัดเยียดกันอยู่ในเมือง มีแต่ที่ดินว่างเปล่าที่อยู่ไม่ไกลสถานที่ที่เขาเข้ามาทำงาน บางแห่งเป็นที่ราชการได้มาจับจองไว้แต่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ บางแห่งเป็นที่ดินของเอกชนที่ยังไม่มีราคาเพราะถนนยังไม่เข้าไปถึง ผู้อพยพเข้ามาจึงปลูกบ้านเรือนที่พักอยู่ในที่ดินเหล่านั้น ลีงก่อสร้างเหล่านี้ก็มีลักษณะชั่วคราว ใช้วัสดุอุปกรณ์ที่หาได้โดยง่ายและไม่มีราคา ปราศจากการวางผัง ทั้งนี้เพราะพวกเขาขาดทุนทรัพย์ และไม่มี ความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ในส่วนที่เป็นของราชการพวกเขาก็ถูกตราว่าเป็นผู้บุกรุก ส่วนที่ดินของเอกชนบางแห่งเขาก็เป็นผู้บุกรุก แต่ส่วนมากเขามักเป็นผู้เช่า โดยราคาค่าเช่าจะถูกแต่ไม่มีกำหนดเวลาของการเช่า เขาอาจถูกขับไล่ออกเมื่อใดก็ได้ ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยทำให้ไม่มี การบำรุงรักษา สถานที่อยู่อาศัยก็ถูกปล่อยให้เสื่อมโทรม นอกจากนั้นแล้ว เมื่อมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยเพิ่ม ก่อต่อเติมที่พักออกไป จึงทำให้มีบ้านเรือนระเกะระกะ แน่นขนัดยัดเยียดไปหมด

ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้สภาพแวดล้อมของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรุงเทพฯ ไม่ถูกสุขลักษณะ คือ การมีน้ำท่วมขังอยู่ใต้บ้านเรือนอยู่แทบตลอดทั้งปี ทั้งนี้เพราะกรุงเทพฯ เป็นที่ต่ำ การจะสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยก็ต้องถมที่เสียก่อน ถ้าบริเวณใกล้เคียงมีการถมที่แล้ว ที่ดินส่วนที่ไม่ได้ถมก็จะเป็นแอ่งน้ำขัง ผู้อพยพเข้ามาเป็นแรงงานก็ไม่มีกำลังเงินที่จะถมที่ได้ นอกจากนั้นแล้วที่ที่เขาเข้ามาอยู่อาศัยก็ไม่ใช่ของเขา แม้บางแห่งเจ้าของที่ดินจะสร้างบ้านหรือเรือนแถวให้เช่าในราคาถูก ที่ดินเหล่านั้นก็ไม่ได้รับการถมที่ เมื่อมีคนมาอาศัยจำนวนมากและเมืองขยายใหญ่ขึ้น แอ่งน้ำเหล่านี้ก็จะเน่าเสียและเต็มไปด้วยขยะ³

บทความนี้ จะบรรยายและพยายามวิเคราะห์วิวัฒนาการการจัดการสิ่งแวดล้อมในสลัม (ชุมชนแออัด) โดยอาศัยกรณีศึกษาในช่วงเวลาต่างๆเท่าที่ผู้เขียนได้มีประสบการณ์ ซึ่งเริ่มต้นจากประมาณ พ.ศ.2511 ที่วัดญวนสะพานขาว กรุงเทพฯ และต่อๆมาภายหลังที่ชุมชนบริเวณคลองลำโรงจังหวัดสงขลา ชุมชนริมคลองแม่ข่าจังหวัดเชียงใหม่ และชุมชนร่วมสามัคคีเขตวังทองหลาง กรุงเทพฯ โดยจะมีประสบการณ์และข้อมูลเอกสารสอดแทรกเข้ามาเป็นระยะๆ ท้ายที่สุดผู้เขียนจะพยายามวิเคราะห์สรุปจากกรณีต่างๆและข้อมูลที่ได้จากเอกสาร ปัญหาที่ผ่านมามาตลอดจนพยายามเสนอแนะแนวทางบางประการเพื่อทำแผนสิ่งแวดล้อมในกายหน้า

³ โปรดดู Akin Rabibhadana, 1975, The Organization of a Bangkok Slum, unpublished Ph.D. Dissertation. Cornell University (หาได้ที่ห้องสมุดคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, และ อคิน ทรัพย์พัฒน์ **ชีวิตและจุดจบของสลัม กรุงเทพฯ แห่งหนึ่ง** พิมพ์ครั้งที่ 3 สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ.2548, ประเสริฐ แยมกกลิ่นฟุ้ง Prasert Yamklinfung **A Study of the Needs and Youth in Four Slums in Bangkok**, Chulalongkorn University Social Science Research Institute, 1973.

2. ชาวบ้าน-ชาวเมือง : หมู่บ้านช่าง ตรอกใต้ วัดญวนสะพานขาว(ราวประมาณ พ.ศ.2511-2512)

เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้ชุมชนตรอกใต้-วัดญวนจะอยู่เกือบใจกลางกรุงเทพฯ ชาวบ้านที่นั่นเมื่อ 38 ปีมาแล้วได้เรียกชุมชนว่า “หมู่บ้าน” โดยบอกว่าเป็นหมู่บ้านของช่างกระเบื้อง (ช่างปูกระเบื้องพื้นและกำแพง) การที่เขาเรียกว่า “หมู่บ้าน” นั้นมีความสำคัญเพราะ “หมู่บ้าน” คือที่อยู่ของ “ชาวบ้าน” ในชนบท

ในสมัยนั้นชาวชนบทจะอยู่อาศัยในเรือนไม้ใต้ถุนสูง ที่ใต้ถุนจะมีการเลี้ยงสัตว์เช่นสุกรไก่ และสุนัข ชยะซึ่งประกอบด้วยเศษอาหารและวัสดุธรรมชาติที่สลายได้จะถูกทิ้งลงใต้ถุน เพื่อเป็นอาหารให้แก่สัตว์เลี้ยงเหล่านี้ ดังนั้นชยะส่วนใหญ่จึงถูกกำจัดไปโดยสิ่งมีชีวิตเหล่านั้น ส่วนใบไม้แห้งหรือกิ่งไม้เล็กที่หักหล่นลงมาก็จะถูกกวาดกองไปรวมไว้แห่งหนึ่งแล้วจุดไฟเผาทิ้งไป ส่วนอุจจาระนั้นอาจถูกกลบฝังไป หรือ ถ่ายไว้ในป่า หรือในทุ่งนา ส่วนน้ำนั้นจะหามาจากบ่อน้ำตื้น มาใส่โอ่งไว้ข้างๆหรือใต้ถุนบ้าน

เมื่อชาวชนบทอพยพเข้ามาอยู่ในเมือง พวกเขาก็ยังคงมีพฤติกรรมเช่นเดิมเรียกกลุ่มบ้านที่พักอาศัยว่า “หมู่บ้าน” และตัวเขาก็ยังเป็นชาวบ้านเหมือนเดิมแต่สภาพแวดล้อมได้เปลี่ยนไปเสียแล้ว บริเวณโดยรอบหมู่บ้านแทนที่จะเป็นทุ่งนาป่าเขาเหมือนเดิม กลับกลายเป็นป่าคอนกรีตซึ่งประกอบไปด้วยตึกแถวเรียงรายขายของ หรือบ้านส่วนตัวมีรั้วรอบขอบชิดที่ชาวบ้านจะเข้าไปเตร็ดเตร่ทำธุระไม่ได้ ใต้ถุนก็มีน้ำคร่ำแทนสัตว์เลี้ยงที่เหลือเพียงไก่ชนตัวสองตัวในสุมบนที่ตอม หลายแห่งกองชยะก็สุมอยู่เหนือน้ำที่ขังเนาอยู่ก้นชยะที่ลอยฟ่องอยู่ทั่วไป มีแม่บ้านหลายคนที่ย้ายอาหารอยู่หน้าบ้าน และคนก็กินกันอยู่ไม่ไกลกองชยะนัก

สมัยนั้นเทศบาลกรุงเทพฯได้เริ่มเลือกตั้งและ/หรือแต่งตั้งคณะกรรมการชุมชนแล้ว และ วัดญวน-ตรอกใต้ก็เป็นชุมชนแห่งแรกที่มีกรรมการชุมชน โดยศูนย์สาธารณสุขที่ 6 ดำเนินการ งานสำคัญด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นก็คือการสร้างส้วม เพราะได้มีการจัดการประกวดส้วมสะอาดขึ้นในหมู่บ้าน ความจริงการประกวดนี้ได้เกิดก่อนที่ผมจะได้เข้าไปศึกษาชุมชนนี้ เหตุที่ทำให้ผมทราบถึงการประกวดเพราะผมได้ไปเยี่ยมสัมภาษณ์บ้านหลังหนึ่ง ซึ่งเจ้าของบ้านถามผมทุก 5 นาทีว่า ผมอยากเข้าห้องน้ำไหม ผมเองก็ปฏิเสธอยู่เรื่อยจนทนการรบกวนของเขาไม่ได้จึงไปเข้าห้องน้ำของเขา ผมก็พบว่าห้องน้ำของเขาใหญ่และสะอาดมากจนน่าแปลกใจในกรณีที่ได้พบของเช่นนั้นในสลัม ความจริงเขาเพิ่งชนะการประกวดห้องส้วมที่นั่นเมื่อไม่นานมานี้เอง

ความจริงในพ.ศ.2511 ก็ยังมีอีกหลายหลังคาเรือนที่ยังไม่มีห้องส้วมในสลัมแห่งนั้น และผู้อาศัยต้องไปขอใช้ของบ้านคนอื่น แต่การส่งเสริมของสาธารณสุขและกทม. ในที่สุดก็ได้ทำให้การมีส้วมซึมใช้เป็นปกติธรรมดา ส่วนน้ำกินน้ำใช้นั้นมีบางบ้านสักประมาณ 3-4 แห่งใน110 หลังคาเรือน ที่มีน้ำประปา คนอื่นจะมีโอ่งอยู่ที่เฉลียงหน้าบ้าน แล้วช้อนน้ำจากบ้านที่มีก๊อกประปา โดยโยงสายยางมาใส่โอ่งหรือตุ่มที่บ้านของตน หรือไปหบน้ำจากบ้านที่มีประปามาใส่โอ่งที่บ้าน ราคาหน้าเขาคิดกันเป็นโอ่งหรือเป็นปั๊บลูตแต่ว่าจะส่งน้ำตามสายยางหรือมาหอบเอาไป สำหรับไฟฟ้าก็เช่นเดียวกัน สองสามหลังคาเรือนที่มี

ไฟฟ้ามิเตอร์ต่อตรงจากการไฟฟ้านครหลวง ส่วนคนอื่นก็รอสายพ่วงจากบ้านสองสามหลังคาเรือนนั้น แล้วจ่ายค่าไฟตามจำนวนหลอด และเครื่องใช้ไฟฟ้าอื่นๆ⁴

ในสมัยนั้นสลัมถูกเรียกว่า “แหล่งเสื่อมโทรม” ซึ่งหมายถึงท้องที่ที่มีสภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมทรามอันเป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของผู้อยู่อาศัย และเป็นสถานที่ที่ดูน่ารังเกียจไม่งดงามสำหรับผู้ที่ได้มาเห็น บ่อยครั้งมีการรวมเอาความคิดที่ว่าสลัมเป็นที่รวมของอาชญากรและอาชญากรรมเข้าไว้ด้วย ทั้งนี้มีแนวคิดหลักอยู่เบื้องหลังว่าสลัมหรือแหล่งเสื่อมโทรมนั้นเป็นสถานที่ไม่พึงปรารถนา เป็นเสมือนโรคร้ายที่พึงกำจัด สภาพแวดล้อมที่สกปรกรกรุงรังนั้นก็ถูกกล่าวหาว่าเกิดแต่พฤติกรรมของผู้อยู่อาศัย⁵ ซึ่งก็เป็นจริงอยู่บางส่วนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าในขณะที่ได้ดูบ้านและบริเวณข้างเคียงเต็มไปด้วยขยะ ในบ้านของชาวสลัมที่ตรอกใต้พื้นได้รับการกวาดทำความสะอาดอย่างเรียบร้อย นอกจากนั้นแล้วทางเดินออกสู่ถนนใหญ่ข้ามแอ่งน้ำครำที่เด็กในหมู่บ้านต้องเดินไปโรงเรียนทุกวันนั้น มีสะพานไม้ระแนงทอดยาวไปตลอดทางซึ่งชาวบ้านได้สร้างขึ้นและมีคนคอยบำรุงรักษา ซ่อมแซมอยู่เป็นระยะๆ

3. การเคหะแห่งชาติ : ความพยายามของรัฐในการจัดการสิ่งแวดล้อม

หากจะถามว่าชาวเมืองมองชุมชนแออัดว่าอย่างไร เราคงต้องยอมรับว่าเขาคงคิดว่าเป็นแหล่งเสื่อมโทรม “เป็นอัปลักษณ์ชายหน้าชายตาบ้านเมือง”⁶ ดังนั้น ชุมชนแออัดเองก็เป็นปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมเมืองที่ต้องแก้ไข ในสมัยนั้นรัฐเองมองเห็นว่าปัญหาชุมชนแออัดนั้นเกิดขึ้นจากการขาดแคลนที่อยู่อาศัยสำหรับผู้ยากไร้ ซึ่งเราจะเห็นได้ต่อไปภายหลังว่าเป็นเพียงสาเหตุส่วนสำคัญส่วนหนึ่งเท่านั้น วิธีการแก้ปัญหาที่นำมาใช้ในขณะนั้น คือ การก่อสร้างแฟลตสำหรับให้คนจนอยู่อาศัย การเคหะแห่งชาติซึ่งเป็นหน่วยงานรัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งเมื่อ พ.ศ.2516 เพื่อแก้ไขปัญหานี้โดยเฉพาะได้ดำเนินการสร้างแฟลตโดยมีเป้าหมายที่จะสร้างให้ได้ปีละ 24,000 หน่วย(ปี พ.ศ.2518)⁷ แต่การทำเช่นนั้นไม่ได้ผล เพราะคนจนที่ได้สิทธิขึ้นไปอยู่บนตึกในแฟลตกลับขายสิทธิของตนให้แก่ผู้ที่มีเงินมากกว่าตน ส่วนตนเองนั้นก็ย้ายลงมาอยู่ในสลัมหรือสร้างสลัมใหม่ เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะมีความขาดแคลนที่อยู่อาศัยสำหรับประชากรกรุงเทพฯแทบทุกชนชั้น⁸

⁴ โปรดดู Akin Rabibhadana และ อคิน รพีพัฒน์ อ่างแล้ว

⁵ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์กรมหาชน) เครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง แนวทางการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนในเมือง **คิดใหม่ ทำใหม่ บ้านมั่นคง** เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 4 มิถุนายน 2546.

⁶ จิรา สารพันธ์ “คำนำ” ใน อคิน รพีพัฒน์(บรรณาธิการ) **สลัม : ปัญหาและแนวทางแก้ไข** สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2525 หน้า (6)

⁷ นลินี ตันฉนวนดิษฐ์ กรณีศึกษากรุงเทพมหานคร” ใน อคิน รพีพัฒน์(บรรณาธิการ) **ชุมชนแออัด : องค์กรความรู้กับความเป็นจริง** กองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) พ.ศ.2542 หน้า 294.

⁸ โปรดดู วิญญู วิจิตรวาทการและคณะ **การเติบโตของเขตชุมชนในกรุงเทพมหานคร** กรุงเทพฯ : หน่วยงานวิจัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ.2519 หน้า 123 - 127.

เมื่อประมาณปี 2522 ได้เกิดมีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในทัศนคติของรัฐที่มีต่อสลัม นั่นคือการเห็นชอบที่ว่าชุมชนควรมีส่วนร่วมด้วย ไม่ใช่รัฐทำการพัฒนาให้แต่อย่างเดียว แนวทางใหม่นี้คงได้รับมาจากการประชุมเรื่องที่อยู่อาศัยโลกซึ่งจัดโดยธนาคารโลก เมื่อ พ.ศ.2519 ที่ประชุมนี้เห็นการมีส่วนร่วมของชุมชน แล้วธนาคารโลกได้ให้เงินทุนแก่การเคหะฯ ในการปรับปรุงที่อยู่อาศัยในรูปแบบต่างๆ สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดและยังมีปรากฏอยู่ในชุมชนต่างๆ คือ ทางเท้าคอนกรีตซึ่งสร้างขึ้นแทนสะพานไม้เก่าๆที่ผุพัง ตลอดจนทางระบายน้ำซึ่งจะช่วยไม่ให้น้ำขังในชุมชน

มีเรื่องที่เกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านครัวเมื่อเจ้าหน้าที่ของการเคหะฯเข้าไปอธิบายว่าจะเข้าไปสร้างทางระบายน้ำให้ โดยอธิบายว่าการก่อสร้างนี้จะใช้เงินที่กู้มาจากธนาคารโลก จึงต้องขอให้ชาวบ้านในชุมชนช่วยกันขุดใช้เงินคืนให้ ได้มีชายชาวบ้านคนหนึ่งลุกขึ้นยืนถามเจ้าหน้าที่ว่าทำไมแถวสุขุมวิทอันเป็นที่อยู่อาศัยของคนมีอันจะกิน รัฐจึงไปสร้างทางระบายน้ำให้เปล่าๆโดยไม่คิดเงิน แล้วที่มาสร้างในที่อยู่ของผู้ยากจนรัฐจึงจะคิดเงิน คำถามเช่นนี้ทำให้เจ้าหน้าที่งงไม่รู้ว่าจะตอบว่าอย่างไร แต่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดสลัมนั้นเกิดจากความอยุติธรรม ความไม่เท่าเทียมในการปฏิบัติงานของรัฐ นอกจากนั้นแล้วน่าจะแบ่งแยกให้ชัดเจนระหว่างรัฐและประชาชนว่าอะไรเป็นงานที่รัฐจะต้องทำเป็นการให้บริการแก่ประชาชน อะไรเป็นหน้าที่ของประชาชน และอะไรที่เป็นสิ่งที่ทั้งสองฝ่ายต้องร่วมกันทำ

งานปรับปรุงชุมชนที่การเคหะฯได้เริ่มต้นทำในปี 2522 นั้น แม้ว่าจะไม่ประสบความสำเร็จเพราะหลายแห่ง เจ้าของที่ดินได้ทำการขับไล่ชาวชุมชนออกไปก็ตาม แต่งานนี้ก็ประสบความสำเร็จในการทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐมีมุมมองใหม่ในการจัดการกับสลัม ทำให้รู้ว่าการมุ่งหน้าทำลายล้างขับไล่สลัมนั้นไม่ใช่การแก้ไขปัญหาสลัม เพราะสลัมจะไปผุดขึ้นในที่แห่งอื่น การแก้ไขปัญหาย่างแท้จริงนั้น จะต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวสลัมเอง ความจริงการเปลี่ยนแปลงทัศนคตินี้ได้แสดงออกในการเรียกสลัมว่าเป็นชุมชนแออัดในปี พ.ศ.2525 การเปลี่ยนชื่อสลัมเป็นชุมชนแออัดในครั้งนี้จะสามารถเปลี่ยนแปลงทัศนคติของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่มีต่อสลัมเพียงใดก็น่าสงสัยอยู่ ดังจะเห็นได้จากคำจำกัดความในร่าง พ.ร.บ.ชุมชนแออัดที่เสนอโดยกระทรวงมหาดไทย⁹ ที่มีความแตกต่างน้อยมาก จากคำจำกัดความของแหล่งเสื่อมโทรม

แต่สิ่งสำคัญที่การปรับปรุงชุมชนได้ส่งเสริมให้เกิดขึ้นแล้ว คือ องค์กรชุมชน ซึ่งหลังจากการผ่านร้อนผ่านหนาวมาหลายปีได้เข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับ ความจริงองค์กรชุมชนเป็นสิ่งที่การเคหะฯจำเป็นต้องสร้างขึ้นมาเป็นผู้แทนชุมชนในการเจรจาขอความร่วมมือในการปรับปรุงชุมชน แต่ในฐานะที่เป็นผู้แทนของชาวชุมชนย่อมต้องประท้วงและเรียกร้องให้ชุมชนด้วย ดังนั้นในชุมชนแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯเมื่อการเคหะฯได้ไปสร้างที่เก็บขยะให้ชุมชนที่บริเวณข้างๆชุมชน องค์กรชุมชนจัดการให้มีคนเก็บขยะจากบ้านเรือนมารวมไว้ที่สถานที่เก็บขยะที่นั้นจนขยะล้นที่เก็บขยะกระจายไหลไปทั่วส่งกลิ่นเหม็นตลบอบอวล องค์กรชุมชนก็ต้องร้องเรียนต่อการเคหะฯให้ติดต่อประสานกับกรุงเทพมหานครให้

⁹ ดู คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา ผสพ. พ.ศ. 2540 หน้า 106.

ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2520 ตลอดถึงประมาณช่วงกลางของทศวรรษที่ 2530 เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็ว ทำให้ที่ดินมีราคาแพง จึงเกิดการไล่ที่อย่างรุนแรงมากขึ้นเพื่อนำที่ดินที่เป็นที่อยู่อาศัยของผู้มีรายได้น้อยมาพัฒนาเชิงธุรกิจ ก็ได้เกิดมีการรวมตัวกันประท้วงการไล่ที่ ทำให้เกิดการต่อรอง ซึ่งในที่สุดได้นำมาสู่การพัฒนาแนวทางที่เป็นทางออกของการไล่ที่ ด้วยรูปแบบการประนีประนอมเพิ่มเติมโดยการซื้อหรือเช่าที่ดินบางส่วนจากเจ้าของที่ดิน แล้วสร้างที่อยู่อาศัย และระบบสาธารณูปโภคใหม่ ทำให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมดีขึ้น มีความมั่นคงในการอยู่อาศัยโดยไม่กระทบต่อวิถีชีวิต ขณะที่เจ้าของที่ดินได้พื้นที่บางส่วนไป เพื่อพัฒนาเชิงเศรษฐกิจ วิธีการนี้เรียกว่า การประสานประโยชน์ที่ดิน(Land Sharing)ชุมชนเองมีส่วนในการต่อรองกับเจ้าของที่ดินและในการวางผังบ้านเรือนที่อยู่อาศัยใหม่ของตน

4. สงขลา : ชุมชนริมคลองสำโรง

คลองสำโรงเป็นคลองที่เชื่อมระหว่างทะเลสาบสงขลากับอ่าวไทย อยู่ทางใต้ของเขตเมือง มีความยาวประมาณ 5 กิโลเมตร มีชุมชนตั้งอยู่ริมคลองถึง 5 ชุมชนด้วยกัน คือ ชุมชนบ่อหว้า ศาลาเหล็ก (บางส่วน) โรงเรียนพาณิชย์การ(บางส่วน) สามแยกคลองสำโรง และเก้าเส้ง ประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนริมคลองสำโรงทั้งหมดมีประมาณ 10,000 ครัวเรือน จำนวนประมาณ 6,000 คน

ชุมชนบ่อหว้าเป็นชุมชนที่อยู่ทางปากคลองด้านทะเลสาบสงขลา ชุมชนนี้น่าจะเป็นชุมชนที่เก่าที่สุด อายุประมาณ 40 ปีมาแล้วและทำประมงในทะเลสาบ ภายหลังในทศวรรษที่ 2510 เริ่มมีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมผลิตอาหารทะเลแปรรูปในพื้นที่และมีผู้คนอพยพเข้ามามาก ส่วนปากคลองทางด้านอ่าวไทยเป็นที่ตั้งของชุมชนเก้าเส้ง บทความนี้ขอบรรยายถึงชุมชนเก้าเส้งและบ่อหว้ามากกว่าชุมชนอื่น

เก้าเส้งเป็นชุมชนที่เกิดจากการถูกไล่ที่มาจากที่อื่น เดิมทีเดียมมีหมู่บ้านประมงอยู่ที่แหลมสนอ่อน ซึ่งรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ต้องการพัฒนาให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวของสงขลา จึงไล่ที่ชุมชนประมงพื้นบ้านที่นั่น แล้วให้มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ปากคลองสำโรงด้านติดทะเลอ่าวไทย เมื่อประมาณปี พ.ศ.2502 เพราะที่นี้เป็นที่ที่เหมาะสมสำหรับจอดเรือหลบมรสุมของเรือประมงขนาดเล็ก ต่อมาเนื่องจากเก้าเส้งอยู่ใกล้ใจกลางเมือง จึงสะดวกต่อการประกอบอาชีพรับจ้างต่างๆรวมทั้งเป็นแหล่งขายปลา อาหารทะเลสดและอาหารทะเลแห้งแหล่งใหญ่ จึงทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จากปี พ.ศ.2522 ที่มีเพียง 50 ครัวเรือน ปัจจุบัน(ประมาณปี พ.ศ.2542) มีจำนวนทั้งสิ้น 450 ครัวเรือน¹⁰ เก้าเส้งมีทั้งชาวพุทธและมุสลิมอยู่ด้วยกันด้วยมิตรไมตรีที่ดีเยี่ยม ชาวมุสลิมก็ได้ช่วยสร้างและบำรุงรักษาวัด ชาวพุทธก็ได้ช่วยบำรุงรักษาสุเหร่าและเล็กเลี้ยงสุนัข เพราะเป็นที่รังเกียจของชาวมุสลิม

¹⁰ พรรณงาม เว้าธรรมสาร และพิชยา แสงคง “การนิเวศวิทยา เทศบาลจังหวัดสงขลา” ใน อคิน ทรัพย์พัฒน (บรรณาธิการ), 2542 อ้างแล้ว หน้า 216.

ความเป็นชุมชนที่แข็งแกร่งและเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันนั้นแสดงให้เห็นตั้งแต่การย้ายมาจากแหลมสนอ่อน เพราะนอกจากตัวบุคคลแล้ว ชาวบ้านยังได้ชนไม่เพียงแต่บ้านเท่านั้น แต่ยังสามารถช่วยกันขนส่วเหว่าใส่เรือสองลำแล่นคู่เคียงกันมาด้วย สิ่งหนึ่งที่เป็นตัวยึดเหนี่ยวให้ชุมชนมีการร่วมมือกันอย่างเหนียวแน่นคือกระแสน้ำเรือซึ่งมีมาตลอด ในปี พ.ศ. 2530 เทศบาลโดยนโยบายจังหวัดสงขลา ได้มีแผนปรับปรุงที่ดินบริเวณชุมชนเก่าเสี่ยงให้เป็นที่ท่องเที่ยว และรื้อย้ายชุมชน ครั้งนั้นจึงมีการเดินขบวนเพื่อร้องขออยู่ที่เดิมกับทางผู้ว่าราชการจังหวัดสงขลา มีคนจากชุมชนเก่าเสี่ยงเข้าร่วมเดินขบวนครั้งนี้ทุกครอบครัวรวมประมาณ 1,000 ครอบครัว ทำให้ทางจังหวัดต้องชะลอโครงการออกไป โดยยังไม่มี การบอกยกเลิกจนปัจจุบัน¹¹ ในทัศนะของคนเก่าเสี่ยงถึงแม้ว่าเขาจะตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของราชพัสดุก็ตาม เขามีความรู้สึกว่าเขาไม่ใช่ผู้บุกรุก ไม่ได้อยู่ชั่วคราวเพราะเขาได้รับอนุญาตให้เข้ามาอยู่อาศัย โดยจอมพลสฤษดิ์ธนะรัชต์ ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น และมีมัสยิดซึ่งได้รับการขึ้นทะเบียนถูกต้องจากสำนักจุฬาราชมนตรี¹²

ในด้านความสัมพันธ์กับภายนอก ชุมชนเก่าเสี่ยงอาจเป็นชุมชนแรกที่เทศบาลเมืองสงขลาเข้ามาร่วมพัฒนา ในปี พ.ศ. 2527 ได้มีการเลือกตั้งผู้นำชาวบ้าน และได้มีกรรมการชุมชนด้วย ผู้นำระยะแรก ๆ มักเป็นผู้คุ้นเคยกันดีกับนายกเทศมนตรี แต่ก็มักมีผู้นำธรรมชาติเดิมอยู่บางส่วนด้วย สิ่งที่น่าสนใจคือพวกเขาสามารถทำงานเป็นที่ม เคารพซึ่งกันและกัน แบ่งงานกันตามศักยภาพ อาทิเช่น เมื่อเกิดเรื่องที่อยู่อาศัยที่ต้องเผชิญกับเทศบาลและเรียกร้องจะอยู่ที่เดิม จะมีผู้นำอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นคนหนุ่มเกิดขึ้น ส่วนประธานกรรมการและอีกหลายคนที่สนิทสนมกับคณะบริหารเทศบาลจะไม่แสดงตน และไม่ขัดขวางการต่อสู้กับนโยบายของเทศบาล

ในปี พ.ศ.2531 โครงการปรับปรุงชุมชนแออัด จังหวัดสงขลา **มูลนิธิที่อยู่อาศัย** ได้เข้ามาสำรวจชุมชนสงขลา ร่วมกับวิทยาลัยครูสงขลา(สถาบันราชภัฏสงขลาปัจจุบัน) และได้เลือกชุมชนเก่าเสี่ยงเป็นเป้าหมายหนึ่งในการพัฒนา มูลนิธิที่อยู่อาศัยได้ส่งเจ้าหน้าที่ลงทำงานในพื้นที่โดยพักอยู่ในชุมชน หลังจากที่ได้รับการยอมรับจากชาวชุมชนแล้ว ได้ทำกิจกรรมร่วมกับชาวชุมชนหลายอย่าง เช่น การสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก การสร้างส้วมสาธารณะ การตั้งกลุ่มเกลือ การตั้งกลุ่มออมทรัพย์และการปรับปรุงถนนและคูระบายน้ำ¹³

¹¹ **เล่มเดิม** หน้า 246-248 สำหรับการอพยพของชาวบ้านในรายละเอียด โปรดดู รายงานโครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่องพัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนในเมืองระยะที่ 2-3 (สกว.) พ.ศ.2547 หน้า 312-213.

¹² **เล่มเดิม** หน้า 246-250.

¹³ รายงานโครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่องพัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง(สกว.) **อ้างแล้ว** หน้า 323(mimeograph)

ทุกฝ่ายในชุมชนร่วมกันทำศูนย์เด็กเล็กซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่นี่เพราะพ่อแม่ออกไปทำงานนอกบ้านเด็กอยู่กับคนแก่ประสบอุบัติเหตุบ่อยมาก ความมุ่งมั่น ยืนหยัดที่จะหาวิธีให้ศูนย์เด็กเล็กอยู่ได้ ทั้งที่มีอุปสรรคหลายประการ ก็เป็นบทพิสูจน์อันหนึ่งของความร่วมมือของคนเก้าเส้ง¹⁴ ต่อมาเทศบาลได้นำเรื่องศูนย์เด็กเล็กไปขยายผลต่ออีก 5 แห่งและชุมชนอื่นที่ตั้งขึ้นเองอีก 3 แห่งการพัฒนาอีกประการหนึ่งซึ่งควรจะต้องถือว่าเป็นความสำเร็จขององค์กรเอกชนที่ได้เข้าไปร่วมดำเนินการกับชาวชุมชน คือ การสร้างส้วมสาธารณะ ดังที่ทราบกันอยู่ทั่วไปชาวชุมชนเก้าเส้งไม่ชอบทำส้วมจะถ่ายกันตามชายหาด ซึ่งเป็นสิ่งที่หน่วยงานราชการนำมาอ้างเป็นเหตุผลในการที่จะไล่รื้อด้วย องค์กรจึงช่วยให้ชุมชนได้รับเงินจากยูนิเซฟ จำนวน 20,000 บาทมาร่วมกันสร้างส้วม 5 ห้อง และจัดระบบการใช้ส้วม มีคนดูแลทำความสะอาดเก็บเงินจากสมาชิกที่ใช้ส้วมครอบครัวละ 20 บาท

กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนนั้นตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2533 และขยายไปหลายชุมชน นางใจดี สว่างอารมณ์ ประธานกลุ่มออมทรัพย์ เล่าว่า ชาวบ้านได้รวมตัวในเรื่องของกิจกรรมที่อยู่อาศัย เพราะชาวชุมชนถูกกล่าวหาว่าอยู่ในที่บุกรุก ไม่มีความมั่นคง เลยมีการรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันในเรื่องที่อยู่อาศัย และหลังจากนั้นก็คิดว่าน่าจะรวมตัวกันในเรื่องของการพัฒนาคลอง เพราะหน่วยงานราชการโจมตีว่าชาวชุมชน เป็นต้นเหตุของน้ำเสีย¹⁵ ในที่สุดจึงได้เกิดเครือข่ายชุมชนเพื่อฟื้นฟูคลองลำโรง

5. คลองลำโรง : เครือข่ายการฟื้นฟูคลอง

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น คลองลำโรงเป็นคลองธรรมชาติที่เชื่อมระหว่างทะเลสาบสงขลากับอ่าวไทย มีความยาวประมาณ 5 กิโลเมตร เดิมที่เดียวเมื่อสัก 50 ปีก่อนนี้ คลองกว้าง 25-30 เมตร และลึกถึง 1-3 เมตร มีน้ำใสสะอาด อุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำนานาชนิด¹⁶ เป็นเส้นทางเดินเรือของพ่อค้าชาวจีนและชาวประมง โดยไม่ต้องอ้อมแหลมสมิหลา สองฝั่งคลองก็มีต้นจาก ต้นเป้ง โกงกาง เป็นที่วางไข่ของกุ้ง ปู ปลา

ก่อน พ.ศ. 2515 คลองลำโรงยังอุดมสมบูรณ์มาก แต่ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา นายทุนต่างถิ่นได้มาลงทุนทำโรงงานแปรรูปทำอาหารทะเล เช่น โรงงานทำปลากระป๋อง โรงงานทำกุ้งแห้ง และโรงงานทำปลาหมึกแห้ง เป็นต้น มีทั้งโรงงานขนาดใหญ่ที่มีคนงานจำนวนมากหลายร้อยคน ไปจนถึงโรงงานขนาดเล็กเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน ตลอดความยาวของคลองมีโรงงานอาหารทะเลทั้งขนาดเล็กและใหญ่อยู่ประมาณ 10-20 โรง

¹⁴ นางใจดี สว่างอารมณ์ “การฟื้นฟูพลังอำนาจชุมชน” ใน ศุภิสมา นฤมล วงศ์สุภาพ (ผู้ประสานงาน) และอรุณศรี บัวแก้ว (ผู้ช่วย) รายงานเบื้องต้นการศึกษาการฟื้นฟูพลังอำนาจชุมชน กรณีศึกษาภาคใต้(UNDP) วันที่ 24 พ.ศ. 2544 (mimeograph)

¹⁵ ชุมชนริมคลองลำโรง สิบปีของการฟื้นฟูและร่วมพัฒนาคลองลำโรงโดยองค์กรชุมชน สงขลา : โครงการพัฒนาชุมชน แออดภาคใต้, 2542.

¹⁶ เล่มเดิม หน้า 11, 16-18.

โรงงานอุตสาหกรรมย่อมดึงดูดคนให้เข้ามาทำงาน การส่งเสริมอุตสาหกรรมของรัฐ โดยไม่คำนึงถึงความเสียเปรียบ ความยากจนของเกษตรกร ทำให้คนจากพื้นที่ยากจนแถบนั้นเช่น ปากพ่อง และสทิงพระ ได้ชักชวนกันอพยพเข้ามาทำงานและตั้งหลักแหล่งริมคลองลำโรง คลองได้กลายเป็นแหล่งรับขยะ และน้ำเสียจากชุมชนริมคลอง โรงงานสูบน้ำขึ้นไปใช้ในโรงงานแล้วระบายน้ำเสียและขยะ เช่น เช่ง ถ่านไฟ ตลอดจนถึงกระดองและซิปสาหมักกลอง ตั้งแต่หลัง พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา สภาพธรรมชาติของคลองลำโรงเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรง คลองเริ่มตื้นเขิน น้ำไหลได้น้อยลง คลองสกปรกเต็มไปด้วยเข่งไม้ผุ ๆ และขยะ ชาวบ้านที่อพยพมาอยู่ใหม่ปลูกบ้านรูก้ำลาลงไปในเขตคลอง น้ำเปลี่ยนเป็นสีดำ กุ้งปลาตายลอยเป็นแพ น้ำมีอาการเดือด และส่งกลิ่นเหม็นตลอดคลอง

เมื่อประมาณ 10 ปีที่แล้วมา(ประมาณ พ.ศ.2532) ความกว้างของคลองเหลือไม่เกิน 3-4 เมตร ลึกไม่เกิน 1 เมตร และเน่าเสียอย่างรุนแรง “ชาวบ้านริมคลองเล่าว่าในช่วงกลางคืนราวตี 2-3 จะเป็นช่วงที่คลองส่งกลิ่นเหม็นตลบอบอวลรุนแรงที่สุด”¹⁷

ดังนั้นเมื่อหน่วยงานของรัฐคิดจะพัฒนาคลอง จะต้องไล่ย้ายชาวบ้านออกไปก่อน แต่ชาวบ้านไม่ได้คิดเช่นนั้น ชาวบ้านคิดว่าคนกับคลองน่าจะอยู่ด้วยกันได้ ชาวบ้านจึงเสนอให้มีการขุดคลองก่อนที่จะมีการขุดคลองมีวัชพืชขึ้นเต็มคลอง ตื้นเขินคนเดินข้ามได้ ถูกขุดกรุกเหลือความกว้างอย่างมากเพียงประมาณ 10 เมตร

6. การฟื้นฟูคลองลำโรง : การริเริ่มโดยชุมชน

ประมาณปี 2532-2533 ชาวชุมชนริมคลองเริ่มที่จะรักษาความสะอาดบริเวณที่อยู่อาศัยของตนเอง ได้มีการรณรงค์ให้ชาวบ้านละเว้นจากการทิ้งขยะมูลฝอยลงคลอง ไม่ปลูกสร้างบ้านเรือนรูก้ำลาเขตแนวคลอง บริเวณชุมชนเก่าเลี้ยง ลำโรง และบ่อหว่า ได้มีการกำหนดการเก็บขยะ ลอกคลอง ภายหลังชาวบ้านชุมชนอื่นริมคลองได้มาร่วมรักษาความสะอาดทั้งคลอง

ในปี 2534 มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยสงขลา(โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้ ปัจจุบัน) ร่วมกับชาวบ้านประสานงานกับนักวิชาการคณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ทำการวิจัยคุณภาพน้ำในคลองลำโรง ซึ่งผลปรากฏว่าต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานมาก จึงได้จัดเสวนาเรื่องมลพิษในคลองลำโรง ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนตื่นตัวมากขึ้น คนเข้าร่วมรักษาคลองมากขึ้น เช่น ไม่ทำส้วมลงคลอง ไม่เลี้ยงสัตว์ ไม่ทิ้งขยะ¹⁸

¹⁷ นางใจดี สว่างอารมณ์ และนางนงเยาว์ สัมภาษณ์ นายเล้ง แซ่เอี้ยว ประธานกลุ่มออมทรัพย์บ่อหว่า เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2544.

¹⁸ ชุมชนริมคลองลำโรง ليبปีของการฟื้นฟูและร่วมพัฒนาคลองลำโรงโดยองค์กรชุมชน สงขลา : โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้, 2542 หน้า 34

ในเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ที่ขยายมาจากเก้าเส้ง มีชุมชนที่อยู่ติดคลองลำโรงอยู่หลายชุมชน จึงเกิดคณะกรรมการฟื้นฟูคลองลำโรงขึ้นในปี พ.ศ.2535 ซึ่งจะยึดเอาปัญหาคลองลำโรงเป็นเรื่องหลัก ต้องการจะต่อรองกับรัฐในแง่ที่ว่า คนริมคลองเป็นต้นเหตุให้เกิดน้ำเสีย¹⁹

นอกจากนั้นแล้ว ในปี 2535 ได้เริ่มมีโครงการปรับปรุงถนนและคูระบายน้ำ ซึ่งใช้เวลาปรับปรุง 4 ปี โดยมีอาสาสมัครสถาปนิกจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ประเทศอังกฤษ มาช่วยจัดผังชุมชน หลังจากนั้นชุมชนก็เริ่มปรับปรุงบ้านเรือนให้เป็นแถวเป็นแนวมากขึ้น งบประมาณบางส่วนได้จากชุมชน²⁰ นอกจากนี้ในปี พ.ศ.2536 ทางมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยได้ติดต่อโครงการ LIFE(โครงการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมระดับท้องถิ่น) ได้รับงบประมาณให้ทำสะพานไม้เลียบคลองและปักไม้กั้นเป็นเขตยาว 400 เมตร นอกจากนี้ยังได้ให้ชุมชนลำโรงปักไม้กั้นชยะและกำหนดเขตแนวคลอง ส่วนสำหรับชุมชนเก้าเส้งให้ทำเชื่อมด้วยกระสอบทราย²¹

ชุมชนบ่อหว้าต้องการสะพานสองฝั่งคลองก็เพื่อให้เขตคลองชัดเจน พอสร้างสะพานเสร็จกิจกรรมการก็จะไม่ต้องไปหวังว่าชาวบ้านจะสร้างบ้านล้ำเขตคลอง เพราะถ้าใครทำทำจะสร้างชาวบ้านเขาจะจัดการกันเอง เพราะว่าสะพานเป็นสะพานสาธารณะ ถ้าใครสร้างบ้านล้ำออกมา ก็เท่ากับว่าไปปิดถนน²² ตรงไหนทำสะพานไม่ได้ชาวบ้านจะปักปักไม้เป็นแนวเชื่อม เพื่อกั้นชยะไม่ให้ปลิวลงไปหลังจากเอาชยะขึ้นมาจากคลอง ครั้งหนึ่งมีข้าราชการผู้ใหญ่ผ่านมา คิดว่าชาวบ้านเริ่มปักไม้ถมดินจะบุกกรุกคลอง มีการลงมาเจรจาให้หรือ “ชาวบ้านได้ชี้แจงให้เขาฟัง แต่เขาไม่เชื่อหน่วยงานราชการติดต่อกรมเจ้าท่าให้ลงมาโดยใช้กฎหมายของกรมเจ้าท่ามาบังคับชาวบ้าน กฎหมายของกรมเจ้าท่าบอกว่าถ้าบุกกรุกคลอง หรือหนองน้ำจะต้องถูกปรับตรม.ละ 500 ถึงร้อยก็ถูกปรับ ถึงไม่ร้อยก็ถูกปรับ แต่การเจรจาตอนนี้ มีเฉพาะแกนนำไปเจรจา เราเลยเรียกประชุมชาวบ้านว่า สมมติว่าเรายอมหรือเชื่อนี้ ต่อไปกฎหมายนี้ต้องออกมาให้หรือบ้าน ถ้าเรายอมครั้งแรกต่อไปเราก็ต้องยอม ชาวบ้านก็เลยไม่ยอม ถ้าร้อยก็ให้เขาหรือเอง แต่ถ้าร้อยก็จะแจ้งความตำรวจว่าทำลายทรัพย์สิน เลยมีการเจรจากัน เขาบอกว่า ถ้าชาวบ้านคิดแบบนี้จริง ๆ ทำไม่ไม่ปรึกษากับหน่วยงานรัฐ เพื่อเอาซีเมนต์ลง เราถามว่า ตอนนั้นคุณมีไหมซีเมนต์แรงงานเราพร้อม แต่ให้คุณหางบ หาของมา ตอนหลังมีการนัดคุยกัน ช่วงนั้นนายอำเภอบอกว่าจะลงมาในชุมชนชาวบ้าน ก็รอ แต่ถึงเวลาก็ไม่ลงมา”²³

¹⁹ ศุภิสาน นฤมล วงศ์สุภาพ(ผู้ประสานงาน) โครงการ รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย(UNDP) พ.ศ.2544 อ้างแล้ว หน้า 8.

²⁰ นางใจดี สว่างอารมณ์ เอกสารประกอบการสัมมนาในวันที่ 11 เมษายน 2544 , ใน เล่มเติม หน้า 1-2

²¹ ชุมชนริมคลองลำโรง ลิบปีของการฟื้นฟูและร่วมพัฒนาคลองลำโรงโดยองค์กรชุมชน สงขลา : โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้, 2542 หน้า 35.

²² นายเล้ง แซ่เอี้ยว 26 เมษายน 2544 ใน ศุภิสาน นฤมล วงศ์สุภาพ(ผู้ประสานงาน) อ้างแล้ว หน้า 9.

²³ เล่มเติม หน้า 17-18.

ในที่สุดคณะกรรมการก็ได้นำเรื่องถึงผู้ว่าฯ แทนที่จะรื้อย้ายชาวบ้านทั้งหมดไปพรุจูดซึ่งรองรับได้ไม่ถึงครึ่งหนึ่งของจำนวนที่อยู่ริมคลองลำโรง ชาวบ้านเสนอว่า ให้ขยับขยายบ้านของชาวบ้าน ออกให้เหลือที่สำหรับคลองกว้าง 10 เมตร จังหวัดมีงบประมาณน้อยกว่าสำหรับการขุดคลอง ทางจังหวัดจึงตกลง แต่ก็ยังมีข้อถกเถียงกันอีกคือ ทางจังหวัดได้ให้นักศึกษาลงมาสำรวจพื้นที่ ใช้กล้องแล้วทำออกมาเป็นพิมพ์เขียว บอกว่าชาวบ้านต้องรื้อถอน 101 ครัวเรือน แต่คณะกรรมการฟื้นฟูคลองลำโรงให้หน่วยงานไปทำใหม่พร้อมกับชาวบ้าน

“ชาวบ้านใช้ระบบล่องคลอง ใช้เชือกมัด ทั้งหมดตลอดสายคลอง ทางงบประมาณซื้อไม้ไผ่ปักเขต บ้านไหนออกมาเกิน 10 เมตร ก็จะใช้ระบบการฟันสีกั่วตามส่วนที่เกิน ทำหมดตลอดสายคลอง มีที่ต้องขยับขยายประมาณ 41 ครัวเรือน²⁴

ดังนั้นจึงมีการขุดคลองลำโรงในปี 2538 โดยใช้งบ 10 ล้านบาท ทางชุมชนริมคลองได้ให้ความร่วมมือ โดยการรื้อบ้านที่กีดขวางการขุดคลองและอำนวยความสะดวกอื่นๆ

“หลังจากมีการขุดลอกคลองแล้ว ช่วงหลังนั้นก็มีการพัฒนากันอยู่เรื่อย น้ำดีขึ้นแต่เป็นบางช่วง เพราะโรงงานอุตสาหกรรมยังปล่อยน้ำเสียอยู่ แต่ว่าตอนนั้นน้ำก็ทะลุเข้าคลองแล้ว เป็นคลองที่ชัดเจน คือ มีน้ำหมุนเวียน โดยเฉพาะปากคลอง มันจะเป็นท่อใหญ่ของน้ำในเขตเมืองที่มารวมกันอยู่ตรงนั้น พอจังหวะน้ำขึ้น ก็จะพาน้ำเสียลงไปไหลในคลอง แล้วโรงงานอุตสาหกรรมก็จะใช้โอกาสนั้นปล่อยน้ำเสียลงไปด้วย โดยเฉพาะกลางคืน ประมาณตี 1 ตี 2 หรือตอนฝนตก อย่างตอนที่ได้อัดน้ำในคลองอยู่ น้ำในคลองจะแห้ง แดดจ้า พอเรือวิ่งก็ตีใบพัด...ตอนนี้คลองก็ยังดำอยู่เหมือนเดิม ขยะก็ยังมี แล้วคนภายนอกยังโทษคนในชุมชนอยู่เหมือนเดิม หน่วยงานรัฐตอนนี้ก็เริ่มเข้าใจกันมากขึ้น หลังจากมีการประสานจากนายอำเภอชัยรัตน์ ขึ้นมาเป็นปลัดแล้วมาเป็นรองผู้ว่าฯ ท่านเคยพูดว่า คลองลำโรงเป็นผลงานที่ทำให้คนรู้จักและเลื่อนขั้นจนได้เป็นรองผู้ว่าฯ ภายในเวลา 1 ปี บอกว่าคนริมคลองไม่ให้ความร่วมมือ หน่วยงานราชการคงทำงานไม่สำเร็จเมื่อก่อนท่านยอมรับว่า คิดแบบราชการคือ พัฒนาตรงไหน ตรงนั้นต้องไม่มีสิ่งกีดขวาง... นายอำเภอชัยรัตน์เป็นขวัญใจของคนริมคลอง เพราะท่านเข้าใจ ถ้ามีการประชุมหรือสัมมนาเรื่องคลอง ท่านจะไม่ขัด แต่ท่านเองก็ไม่มีอำนาจ เพราะจะมีหน่วยงานต่างๆรับผิดชอบ เช่นน้ำเสียคลอง อุตสาหกรรมจังหวัดต้องรับผิดชอบ อุตสาหกรรมจังหวัดบอกว่าอำนาจของเขาไม่สามารถสั่งระงับโรงงานได้ เพราะว่ามีอำนาจคุมแค่โรงงานมีลูกน้องร้องเรียน เขาก็ต้องการหลักฐาน...”²⁵

ในปี พ.ศ.2539 ทางจังหวัดได้จัดทำสะพานเลียบบคลองทั้งสองฝั่ง โดยทำเป็นทางเท้ากว้างข้างละ 1.20 เมตรตลอดสายคลอง นอกจากนี้ทางโครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้ได้ประสานไปยังมูลนิธิศุภนิเวศน์ที่อยู่อาศัยเอเชียในการจัดทำฝัງชุมชนริมคลอง ทางมูลนิธิฯได้ส่งนักวิชาการ 2 ท่านมาจัดทำฝัງชุมชนร่วมกับชาวชุมชน

²⁴ เล่มเดิม หน้า 7.

²⁵ เล่มเดิม หน้า 10-11.

ในปี พ.ศ.2540 การเคหะแห่งชาติได้อนุมัติงบประมาณ 17 ล้านบาทให้ปรับปรุงชุมชน 3 ชุมชน คือ ชุมชนลำโรง ศาลาเหล็ก และบ่อหว่า ตามผังการปรับปรุงชุมชนซึ่งมีการปรับปรุงได้ตามความต้องการของชุมชน ในด้านการก่อสร้างชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมแต่ได้มีส่วนร่วมในการตรวจสอบการดำเนินงาน คลองลำโรงและชุมชนริมคลองได้กลายเป็นพื้นที่ดูงานและถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่ชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนริมคลองแม่ข่า จังหวัดเชียงใหม่²⁶

²⁶ น่าสนใจว่าชุมชนแออัดจังหวัดสงขลาได้รับความสนใจจากนักวิชาการต่างประเทศ มาตั้งแต่ประมาณปี ค.ศ.1988-1994(พ.ศ.2531-2537) โดยได้มีงานของนักศึกษาฝึกงานและนักวิจัยจากมหาวิทยาลัยเดลฟเทคโนโลยี และมหาวิทยาลัยแอมสเตอร์ดัม(University of Amsterdam) ประเทศเนเธอร์แลนด์ งานรุ่นแรกประกอบด้วย 1)รายงานข้อเสนอโครงการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนแออัดในจังหวัดสงขลา 2)รายงานรวบยอดความคิดเกี่ยวกับชุมชนแออัดสงขลา 3)หนังสือว่าด้วยชุมชนร่วมใจพัฒนาอย่างละเอียด 4)เป็นการรวมเอาผลงานทั้งหมดที่ว่าด้วยตัวเมืองสงขลาในบริบทการพัฒนาทั้งหมดกับการวิเคราะห์กรณีศึกษา ชุมชนร่วมใจพัฒนา นักศึกษาดุษฎีบัณฑิตที่รองได้ร่างแผนพัฒนาชุมชนร่วมใจพัฒนา โดยมีเป้าหมายเพื่อให้แผนพัฒนาสามารถใช้เป็นตัวอย่างในการปรับปรุงชุมชนแออัดอื่นๆในสงขลา และเพื่อให้ชาวชุมชนแออัดในชุมชนที่ได้รับเลือกสรรสามารถนำแผนนั้นไปใช้ต่อรองกับเจ้าของที่ดินหรือรัฐบาลได้ นักวิจัยได้วิเคราะห์นโยบายของรัฐ ของการรถไฟ จนกระทั่งจังหวัดซึ่งไม่มีนโยบายอะไรเกี่ยวกับชุมชนแออัดเลย โดยจังหวัดถือว่าเป็นหน้าที่ของเทศบาล แต่ในส่วนของท้องถิ่นผู้วิจัยพบว่าเทศบาลไม่เคยมีนโยบายที่ชัดเจนว่าจะแก้ปัญหาชุมชนแออัดได้จริงๆอย่างไร และจะหางบประมาณมาจากไหน นโยบายสวนใหญ่มาด้วยการให้สัญญามากมายรับรองว่าจะให้ความช่วยเหลือทางการเงิน แต่ความช่วยเหลือมีน้อยมากหรือแทบไม่มีจริงในทางปฏิบัติ

นอกจากหน่วยงานของรัฐแล้ว นักวิจัยได้ให้ความสนใจกับกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน ว่าเป็นผู้บทบาทเพียงกลุ่มเดียวในสงขลาที่มุ่งความสนใจไปยังชาวชุมชนแออัด แต่มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยเป็นองค์กรเล็กความสามารถมีจำกัด ในขณะที่ชาวชุมชนคาดหวังให้มูลนิธิเป็นตัวแทนของตนในการประชุมและการเจรจากับผู้มีอำนาจหรือเจ้าของที่ดินทั้งหลาย

งานศึกษาชุดที่สองเป็นของนักศึกษาฝึกงานของคณะวิศวกรรมโยธาจากมหาวิทยาลัยเดลฟเทคโนโลยี ประเทศเนเธอร์แลนด์ ได้ศึกษาชุมชนบริเวณคลองลำโรง ได้วางแผนพัฒนา 4 ชุมชน คือบ่อหว่า ภูโบว์ ศาลาเหล็กและสามแยกลำโรง แผนพัฒนาเน้นการมีส่วนร่วมของชาวชุมชนในการตัดสินใจ นำไปสู่การปฏิบัติดูแลรักษาและพยายามประสานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งรัฐและเอกชน มีประเด็นปัญหาทั้งด้านองค์กรและกายภาพ การพัฒนาในขั้นต้นของแผนเสนอเน้นการสร้างคามเข้มแข็งให้กับองค์กรชุมชน มีข้อเสนอให้เริ่มเครือข่ายอย่างไม่เป็นทางการสำหรับเรื่องน้ำประปา และไฟฟ้า รายทั้งการจัดระบบส้วม และการทิ้งขยะในพื้นที่ แผนระดับกลางเสนอการใช้หลักการ Land Sharing งานชิ้นนี้ท้ายที่สุดเสนอ โครงการปรับปรุงพื้นที่บริเวณคลองลำโรงเพราะได้สังเกตเห็นคลองเน่าเสียและน้ำไม่ไหล ทีมวิจัยได้ศึกษาข้อมูลการเปลี่ยนแปลงทางภูมิประเทศของคลองนี้ นอกจากนี้ได้มีกรวิจัย Environmental Management in Thailand : With Emphasis on water ซึ่งทำโดยนักศึกษา มหาวิทยาลัย Roskilde ประเทศเดนมาร์ก (ค.ศ.1998 หรือ พ.ศ.2541) และใช้คลองลำโรงเป็นตัวอย่าง ซึ่งเสนอว่าการพัฒนาแบบยั่งยืนไม่สามารถใช้กระบวนทัศน์แบบ “คำสั่งควบคุม” เพราะกระบวนทัศน์แบบนี้ไม่เพียงพอที่จะเป็นยุทธศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังกรณีศึกษาจากคลองลำโรงแสดงให้เห็น(โปรดดู อดิน ทรัพย์พัฒนและคณะ 2542 อ้างแล้ว หน้า 221 - 235.

7. คลองแม่ข่าจังหวัดเชียงใหม่

เมื่อประมาณ 700 กว่าปีก่อน พญาเม็งรายทรงพบชัยมงคล 7 ประการที่ทำให้พื้นที่นี้เหมาะแก่การสร้างเมืองเชียงใหม่ หนึ่งในเจ็ดชัยมงคลนี้คือ **ขุนแม่ข่า** สายน้ำจากดอยสุเทพ ที่ไหลอ้อมจากทิศเหนือไปสู่ทิศตะวันออก แล้วลงสู่แม่น้ำปิงทางตอนใต้ มีความเชื่อว่าชัยมงคล 7 ประการนี้จะต้องรักษาไว้เพื่อความเป็นสิริมงคลของเมือง และชีวิตที่ดีของชาวเชียงใหม่²⁷ เข้าใจว่าเดิมทีเดิยวคลองนี้คงใช้เป็นคูเมืองของเชียงใหม่ด้วย เพราะได้พบกำแพงดินขนานไปกับคลอง ปัจจุบันนี้มีชุมชนแออัดสามแห่งตั้งอยู่ริมคลอง คือ ชุมชนกำแพงงาม หัวฝายและระแงง

ทางเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเชียงใหม่เคยมีบึงใหญ่ ที่ถือว่าเป็นหนึ่งในชัยมงคลและเป็นต้นน้ำที่สำคัญของคลองแม่ข่า ในช่วงหลังของแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่หนึ่ง ประมาณปี พ.ศ.2506 ถึง พ.ศ.2509 ได้มีการสร้างถนนเรียกเป็นซูเปอร์ไฮเวย์แล้วได้ถมบึงนี้ไปส่วนหนึ่ง แล้วได้เปลี่ยนสภาพส่วนใหญ่ของบึงให้เป็นที่ดินเอกชน ต่อมาใน พ.ศ. 2525 ก็ได้มีการสร้างถนนรัตนโกสินทร์ทำให้มีการถมบึงจนหมดไป น้ำในคลองแม่ข่าจึงนิ่งและเน่า เพราะน้ำที่ไหลมาสู่คลองก็มาจากท่อระบายน้ำของเมืองและน้ำทิ้งจากชุมชน²⁸

8. สามชุมชน : ประวัติและวิวัฒนาการ

ในอดีตบริเวณนี้เป็นแนวสันกำแพงดินเก่าใกล้วัดพวกช้างและวัดหัวฝาย บริเวณวัดหัวฝายมีกลุ่มแขกปาทานและไทใหญ่ แขกปาทานเลี้ยงวัวที่แถบทุ่งช้างคลาน ส่วนไทใหญ่มีอาชีพทำไร่ทำนา และเชื่อมขัดจากหนังวัวส่งขายในเมือง มีกลุ่มคนเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่แถบวัดพวกช้าง

ในปี พ.ศ. 2498 ได้มีการย้ายโรงฆ่าสัตว์จากถนนศรีดอนไชยมาอยู่บริเวณคลองแม่ข่า ชาวบ้านที่มีอาชีพค้าหยาได้ย้ายตามมาด้วย บริเวณนี้เริ่มมีผู้คนหนาแน่นขึ้น เพราะอยู่ใกล้ตลาดถึง 2 แห่ง คือ ตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดประตูก้อม

ต่อมาในทศวรรษที่ 2500 ทางเทศบาลได้สร้างสะพานข้ามคลองแม่ข่าและได้ไถกำแพงดินลงบางส่วนเพื่อตัดถนนเชื่อมระหว่างเขตเมืองชั้นในกับนอกกำแพงเมือง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มีหน่วยงานรัฐบาลมาตั้งสำนักงานเพิ่มขึ้น ได้แก่ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประชาสัมพันธ์และโรงพยาบาลแม่และเด็ก ส่งผลให้ภาคธุรกิจการค้า อาคารพาณิชย์ขยายตัวตามมา ผู้คนอพยพเข้ามาบุกรุกพื้นที่ริมคลองแม่ข่ามากขึ้น²⁹

²⁷ โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ มูลนิธิชุมชนไท พอช.และสสส. **คนแบ่งเมือง พ.ศ.2546** หน้า 7.

²⁸ Akin Rabibhadana and Thavit Jatuworapruk, **Impact of Tourism upon Local Communities : Changes in an Urban Slum Area and a Rural Village in Chiang Mai**. Social Research Institute, Chiang Mai pp. 3-4.

²⁹ รายงานโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2-3 สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) หน้า 37-38.

ในปี พ.ศ.2503 เมืองเชียงใหม่ได้กลายเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว และสิ่งหนึ่งที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวคือ การแสดงและผลิตภัณฑ์ของชาวเขา ศูนย์วัฒนธรรมเชียงใหม่(Cultural Centre) ได้ตั้งขึ้นใน พ.ศ.2513 และไนท์บาร์ซาร์(Night Bazaar) ก็ตั้งขึ้นมาไล่ๆกัน ทั้งสองแห่งเป็นที่รู้จักกันดีในฐานะเป็นที่มีการแสดงของชาวเขาและแหล่งขายผลิตภัณฑ์ชาวเขา ทั้งสองแห่งอยู่ใกล้ชุมชนริมคลองแม่ข่า และประมาณ พ.ศ.2535 พวกชาวเขาที่ได้อพยพเข้ามาในเมืองเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณคลองแม่ข่าโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่หัวฝายและกำแพงงาม³⁰

มีปัญหาการเมืองท้องถิ่นเข้ามาสัมพันธ์กับความมั่นคงในที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนริมคลองแม่ข่า เพราะพรรคการเมืองที่ชนะการเลือกตั้งเป็นเทศบาลนครเชียงใหม่ ไม่ได้คะแนนเสียงจากชุมชนเหล่านี้ซึ่งเป็นฐานเสียงของฝ่ายตรงกันข้าม ทำให้ชาวชุมชนทั้งสามกลัวถูกไล่อื้อ ยิ่งกว่านั้นชาวเขาที่เคยถูกไล่อื้อมาจากชุมชนอัญญาธรและเทศบาลชุดก่อนได้จัดให้มาอยู่ในบริเวณโรงฆ่าสัตว์ก็ถูกขับไล่ให้ออกไปจากพื้นที่ โดยกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดินของรัฐ ทำให้ชาวชุมชนทั้งสามหวาดกลัวว่าจะถูกไล่อื้อเช่นกัน³¹

9. เครือข่ายแขวงเมืองราย

ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ชุมชนริมคลองแม่ข่าได้ติดต่อกับเทศบาลมาตั้งแต่ต้น และต่อมาประมาณทศวรรษที่ 2530 องค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้เข้าร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชนทั้งสาม และได้มีการตั้งเครือข่ายองค์กรชุมชนขึ้น เทศบาลนครเชียงใหม่ ได้แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 แขวง(เวลานั้น) คือ แขวงศรีวิชัย แขวงนครพิงค์ แขวงกาวิละ และแขวงเมืองราย ชุมชนริมคลองแม่ข่าอยู่ในแขวงเมืองรายทั้งสิ้น สำหรับเทศบาลนครเชียงใหม่ มีกองสวัสดิการทำหน้าที่ในการดูแลชุมชน ซึ่งแนวทางในการดำเนินงานส่วนใหญ่ของเทศบาลมักจะทำให้การสนับสนุนด้านการพัฒนาชุมชนที่อยู่อาศัยในที่ดินของตนเองมากกว่า รูปแบบคือ การสนับสนุนงบประมาณการสร้างที่ทำการชุมชนขนาดใหญ่ให้กับชุมชนเมืองภายในแขวงกาวิละ และมีการพูดจาชื่นชมผู้นำในแขวงนี้ขณะที่มีการเอ่ยปากตำหนิผู้นำชุมชนในแขวงเมืองรายในทำนองว่าไม่มีประสิทธิภาพ เช่น *ชุมชนในแขวงเมืองรายไม่เวิร์ก(work)*

³⁰ Akin Rabibhadana and Thavit Jatuworapruk อ้างแล้ว หน้า 5.

³¹ รายงานโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2-3 อ้างแล้ว หน้า 38.

จากคำพูดเพียงประโยคเดียวของเทศบาล ได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในแขวงเมืองรายเป็นอย่างมาก และก่อให้เกิดรูปธรรมการเคลื่อนไหวของชุมชน ในเวทีการประชุมประจำเดือนของผู้นำชุมชนในแขวงเมืองรายได้มีการหารือเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน จึงได้ใช้โอกาสนี้แทรกแซงโดยชักชวนให้มีการพูดคุยถึงประเด็นที่ชุมชนทั้งหมดในแขวงเมืองรายจะร่วมมือกันทำ เพื่อแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนว่ามีความสามารถและมีความเข้มแข็งในการจัดการแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง ผู้นำชุมชนได้ช่วยกันวิเคราะห์ปัญหาต่างๆอย่างกว้างขวาง และสุดท้ายก็ได้ข้อสรุปตรงกัน คือ คลองแม่ข่า เพราะแทบทุกชุมชนก็ได้รับผลกระทบจากการเน่าเสียของคลอง นอกจากนั้นแล้ว ชาวชุมชนก็ได้ทราบเรื่องของพื้นที่อื่นๆในเรื่องการทำความสะอาดคลองและประสบความสำเร็จในการทำงานร่วมกันจากนักพัฒนาและการเข้าร่วมประชุมในเวทีของสัปดาห์ 4 ภาค จึงทำให้ผู้นำชุมชนในเครือข่ายสนใจไปศึกษาดูงานเรื่องการจัดการคลอง และได้เรียนรู้ถึงกระบวนการจัดการที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนแออัดด้วย³²

10. คีนน้ำดีให้ลำคูไหล คีนน้ำใสให้คลองแม่ข่า

หลังจากดูงาน ก็ได้มีการประชุมสรุปสิ่งที่ได้เรียนรู้ร่วมกัน และได้วางแผนดำเนินงานพัฒนาคลองแม่ข่า กำหนดทำกิจกรรมวันที่ 9 กันยายน 2540 และใช้ชื่อกิจกรรมนี้ว่า **คีนน้ำดีให้ลำคูไหล คีนน้ำใสให้คลองแม่ข่า** คณะทำงานทั้งหมด 12 คนได้ออกรณรงค์ตามชุมชนทั้งหมดในแขวงเมืองรายให้มาร่วมทำงาน ปรากฏว่ามีชาวบ้านจาก 10 ชุมชนในแขวงเมืองรายเข้าร่วมกิจกรรม โดยร่วมกันทำความสะอาดคลองเก็บของที่ทับถมกันอยู่ มีทั้งเศษพลาสติก ขวด วัสดุต่าง ๆ ออกจนกระทั่ง คลองแม่ข่าสะอาด และน้ำไหลสะดวก นักพัฒนาผู้เขียนรายงานสรุปว่า :

ในการทำงานครั้งนี้ ได้รับความร่วมมือร่วมใจจากชาวชุมชนอย่างมากเพราะปัญหาคลองแม่ข่า เป็นปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวชาวบ้านมากที่สุด ทุกคนได้รับผลกระทบจากปัญหาดังกล่าวเหมือนกัน เป็นปัญหาร่วมกันของชาวชุมชนทั้ง 10 ชุมชน จากการทำกิจกรรมร่วมกันได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนที่สำคัญหลายประการ คือ

1. คลองแม่ข่าสะอาดขึ้น กลิ่นเหม็นลดลง
2. ชาวบ้านเริ่มมองเห็นพลังของการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา
3. เกิดการร่วมมือกันระหว่างกลุ่มคนชาวเขา และคนเมือง
4. เกิดการวางแผนงานการรักษาคลองอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง
5. ได้รับความสนใจจากคนกลุ่มต่างๆในเมืองเชียงใหม่มากขึ้น³³

³² ศรีนพร พุ่มมณี และคณะ “กรณีศึกษาภาคเหนือ : วิธีชุมชนคลองแม่ข่า กับการสร้างพื้นที่ของคนจน” ใน เอกสารประกอบการสัมมนา โครงการวิจัยและปฏิบัติการ พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง จัดขึ้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร หน้า 147-148.

³³ เล่มเติม หน้า 148-149.

ถึงแม้ว่าคลองจะไม่สะอาดเหมือนเมื่อ 30 ปีมาแล้วก็ตาม ชาวชุมชนก็ภูมิใจในผลงานและร่วมใจกันดูแลรักษาด้วยการไม่ทิ้งขยะลงคลอง และจัดตั้งกลุ่มเยาวชนให้ช่วยกันดูแลรักษาคลอง ด้วยการเก็บขยะที่ลอยมาทุก 2 สัปดาห์ นำขยะที่ได้มาคัดแยก เอาไปขายนำเงินเข้ากลุ่มออมทรัพย์ของเยาวชนเพื่อใช้จ่ายในการศึกษา นอกจากนี้ในการประชุมร่วมกันของชุมชน ชาวบ้านได้เสนอให้มีการจัดพิธีสืบชะตาคลองตามความเชื่อของคนล้านนาด้วย

นักพัฒนาได้ให้ความเห็นว่า “การพัฒนาคลองแม่ข่า จึงเป็นการทำงานโดยใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือ ให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงกระบวนการในการร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยการรวมกลุ่มอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการเสนอแนวทางใหม่ให้กับชุมชนได้สามารถร่วมกันทำงานในประเด็นที่เป็นเรื่องส่วนร่วม และเป็นการแสดงออกอย่างมีความหมายต่อสาธารณะ นอกจากนี้การใช้ “พิธีกรรม” ยังเป็นกระบวนการสำคัญที่ช่วยเข้ามาตอกย้ำให้เห็นถึงความสำคัญในการทำงานร่วมกัน การเชื่อมโยงงานพัฒนากับพิธีกรรมที่เป็นความเชื่อของชาวบ้าน เท่ากับเป็นการตอกย้ำความสำเร็จของการร่วมแรงร่วมใจกันรักษาคลองแม่ข่า”³⁴

1.1. คนกับคลอง : บทเรียนจากสองกรณีศึกษา

บทความนี้เริ่มด้วยกรณีศึกษาของตรอกใต้ วัดญวนสะพานขาว เมื่อประมาณ 36 ปีมาแล้ว และได้พูดถึงหรืออย่างน้อยก็อ้างถึงความแตกต่างระหว่างชาวเมืองกับชาวบ้านว่าชาวบ้านเคยชินต่อการทิ้งขยะลงใต้ถุนให้สัตว์เลี้ยงกิน แต่ชาวเมืองทิ้งขยะใส่ถังขยะให้เทศบาลเก็บไปฝังหรือกองไว้ในชนบท แล้วชาวบ้านก็มีคงพฤติกรรมนี้เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในเมือง ผมเองคิดว่าข้อสรุปต่างๆของผมนี้คงผิด เพราะผมเองก็ได้ให้ข้อสังเกตไว้ว่าภายในบ้านของพวกเขา นั้นสะอาด และสะพานไม้ทางเดินที่ผู้พักก็มีคนมาซ่อม เดียวนี้ผมอยากจะสรุปว่าที่เขาทิ้งขยะเกลื่อนกลาด ก็เพราะว่าที่ดินที่นั่นเป็นของคนอื่น บ้านช่องปลูกชั่วคราวไม่ได้บำรุงรักษา ก็เพราะว่าไม่รู้ว่าจะถูกไล่รื้อเมื่อใด แต่สะพานทางเดินต้องซ่อม เพราะกลัวเด็ก ๆ สะดุดหกล้มเวลาเดินไปโรงเรียน”

ชุมชนแออัดจึงถูกสถาปให้เป็นถิ่นที่ไม่พึงปรารถนา อาจารย์อรุณจักร ลัตยานุรักษ์ กล่าวว่าเป็นที่ซึ่งมีรหัสหมายแห่งมลทินประทับอยู่³⁵ เมื่อเป็นดังนั้นทุกสิ่งทุกอย่างที่เลวทราม เช่น ความสกปรกของคลองชุมชนบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ 2 ฝั่งก็จะเป็นผู้ถูกกล่าวหา ส่วนฝ่ายอื่นๆที่เข้าร่วมทำให้น้ำเน่าเสียสกปรกนั้น คนเมืองก็ไม่ได้นึกถึงดังที่จะคงเห็นได้ในสองกรณีที่ได้นำมาอ้างไว้ข้างต้น

³⁴ เส็มเดิม หน้า 149-150.

³⁵ อคิน ทรัพย์วัฒน์ ชุมชนแออัด : องค์ความรู้และความเป็นจริง สกว. 2542 หน้า 15-16.

ได้มีการอ้างอิงงานวิจัยอยู่เสมอว่าน้ำเสียส่วนมากมาจากชุมชน ผมเองมีข้อสงสัยในผลงานวิจัยเหล่านี้ที่อยู่สองประการ คือ ประการที่หนึ่งเวลาแม่น้ำเกิดเน่าเสีย ปลาตายเป็นพรวนอย่างที่น่าพองหรือที่แม่น้ำแม่กลอง ก็ปรากฏว่าโรงงานอุตสาหกรรมเป็นต้นเหตุ เมื่อเป็นดังนี้ ความรู้สึกทั่วไปในฐานะสามัญชนจึงสงสัยในข้อสรุปของผลงานวิจัยเหล่านั้น นอกจากนั้นแล้ว ผมจำได้ว่าได้มีที่มวิจัยจากคณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ล่องเรือออกไปวัดระดับความปนเปื้อนของน้ำ ในบางเวลาเรือของนักวิจัยจะเข้าใกล้โรงงานไม่ได้เลย เพราะมีเรือบรรทุกคนพร้อมอาวุธมาขวางไม่ให้เรือของนักวิจัยเข้าไปใกล้โรงงาน จึงทำให้ผมในฐานะนักวิจัยเกิดความสงสัยในวิธีการวิจัยการสุ่มตัวอย่าง

ประการที่สอง เกี่ยวกับคำว่าชุมชนว่าหมายถึงอะไร ผมคิดว่าคนเมืองรวมทั้งข้าราชการบางพวกนั้นก็ถึงชุมชนแออัด บ้านเรือนที่อยู่ริมคลอง แต่บางที่งานวิจัยเหล่านั้นอาจหมายรวมไปถึงตลาดบ้านเรือนที่ไม่ได้อยู่ริมน้ำด้วย ที่คลองสำโรงครั้งหนึ่งเกิดไฟไหม้ที่ในคลอง ทั้งนี้เพราะเหตุที่ท่อระบายน้ำริมถนนในเมืองไหลผ่านบ่มน้ำมันมาลงคลอง เมื่อบ่มน้ำมันเขาเอาน้ำมันเครื่องที่ใช้แล้วเทลงท่อข้างถนน น้ำมันมาลอยฟุ้งเหนียวในคลอง จึงเกิดไฟไหม้ขึ้นในคลอง ดังที่เราได้ทราบน้ำในคลองแม่ข่า นิ่งและเน่าเพราะการถมบึงเพื่อสร้างถนนและศูนย์การค้า ท่านเจ้าอาวาสวัดหัวฝาย กล่าวว่า ชาวบ้าน(ที่อยู่ริมคลองแม่ข่า) จะรักษาคลองไว้ไม่ให้เน่าเสียนั้นไม่สำเร็จหรอก เพราะท่อระบายน้ำริมถนนของเทศบาลพาเอาน้ำเสียไหลลงคลองทุกวัน

กระผมจึงใคร่ขอเสนอว่า ความร่วมมือระหว่างเจ้าหน้าที่ของเขต ของท้องถิ่นและของจังหวัดกับชาวบ้านในชุมชนนั้นสำคัญยิ่ง เมื่อชาวบ้านเขาลงมือทำความดี เช่น การทำความสะอาดสะอาดคลองแล้ว ขอให้เจ้าหน้าที่ทุกฝ่ายช่วยรักษาคลองให้สะอาด โดยพิจารณาหาเหตุปัจจัยให้ถ้วนทั่ว อย่าปักใจไปโทษอย่างหนึ่งอย่างใดเพราะไม่ชอบสิ่งนั้น แล้วจัดการปฏิบัติด้วยความยุติธรรม ไม่เลือกปฏิบัติ และควรฟังความคิดเห็นของชาวบ้านด้วยและร่วมกันพิจารณา ทั้งนี้หมายความว่าน่าจะให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการพิจารณาแก้ไขปัญหา การที่ท่านรองผู้ว่าฯ กล่าวว่า “ถ้าคนริมคลองไม่ให้ความร่วมมือ หน่วยราชการคงทำงานไม่สำเร็จ” นั้นผมอยากกล่าวด้วยว่า “ถ้าทางราชการไม่ฟังเสียงชาวบ้านและให้ความร่วมมือ งานที่ชาวบ้านทำเพื่อบ้านเมือง ก็คงไม่สำเร็จ” การลดทิวและเพิ่มความสำนึกกว่ายศศักดิ์ ตำแหน่ง เป็นเพียงหัวโขน ทั้งข้าราชการทุกระดับและชาวบ้านสามารถร่วมทำประโยชน์ให้แก่ชาติบ้านเมืองได้ร่วมกัน

12. โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมือง

โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมือง เป็นโครงการความร่วมมือระหว่าง DANCED แห่งประเทศเดนมาร์ก กับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองหรือ พชม. ในขณะนั้น(ปัจจุบันเป็น พอช. หรือ สำนักงานพัฒนาองค์กรชุมชน) โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะพัฒนาการกระจายอำนาจในการจัดการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนแออัดในเมือง นั่นคือการให้องค์กรชุมชนเป็นผู้ดำเนินการหลัก และองค์กรต่างๆที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ให้ความร่วมมือ โครงการเริ่มดำเนินการกลางปี พ.ศ.2533³⁶

จำเป็นต้องจดไว้ว่าโครงการนี้ได้รับเริ่มสิ่งใหม่ๆที่เอื้อให้ชุมชนได้มีโอกาสที่จะได้แสดงความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน ก่อนอื่นเราต้องระลึกว่านี่เป็นครั้งแรกที่ชุมชนได้ปรับปรุงสิ่งแวดล้อม อาทิเช่น สร้างทางเท้าคอนกรีต ถนน คูระบายน้ำ ฯลฯ ด้วยช่างที่เป็นสมาชิกของชุมชนเอง ธรรมดาหน่วยงานราชการที่ทำอะไรให้ชุมชนแม้แต่การสร้างทางเท้าคอนกรีตก็ต้องจ้างผู้รับเหมามาสร้าง ความจริงชุมชนแทบทุกชุมชนเต็มไปด้วยช่างก่อสร้าง การก่อสร้างที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือของคนในชุมชนของยอมมีราคาถูกกว่าสิ่งที่ทำโดยผู้รับเหมา และชาวชุมชนเองก็พอใจมากกว่าเพราะได้คุมงานการก่อสร้างเอง และผลงานก็ภูมิใจเขามากกว่า

นอกจากนั้นแล้ว ชาวชุมชนได้มีส่วนร่วมในการค้นหาประเด็นปัญหาตลอดจนได้วางแผนงานปรับปรุง โดยการประชุมร่วมกันคิด ร่วมกันปรึกษาและร่วมกันเลือกจะทำอะไร โครงการบีบบังคับให้มีการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและถือการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการริเริ่มโครงการเป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่ง นอกจากนั้นแล้วชาวบ้านทุกคนได้ร่วมทำกิจกรรม ถ้าไม่ได้เป็นช่างในการสร้างทางระบายน้ำ ท่อข้างถนน ทางเดิน หรือถนน ก็อาจช่วยในการทำอาหาร หรือส่งอาหารให้ช่างในการต่อประปา ชาวบ้านก็จะร่วมในการวางท่อน้ำและต่อสายในบ้านเขาเอง ดังนั้นชาวบ้านจึงรู้สึกเป็นเจ้าของในสิ่งเหล่านั้นและร่วมกันรักษา นอกจากนั้นแล้วโครงการยังพยายามให้ชาวบ้านในแต่ละชุมชนได้ประชุมกันโดยสม่ำเสมอเพื่อหาปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อม และร่วมกันร่างโครงการขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหา

ในการดำเนินงานของแต่ละโครงการปรับปรุงของชุมชน ทางโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมืองขอให้สมาชิกจำนวนมากๆร่วมโดยมีงานด้านต่างๆกันไป เช่น ถ้าจะไปซื้อซีเมนต์หรืออะไรก็ตามก็ให้ได้ไปกันหลายคน ร่วมกันจัดการการดำเนินงาน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดและรักษาความโปร่งใส ป้องกันการทุจริต การโกงโดยคนหนึ่งคนใด

³⁶ Akin Rabibhadana and others , The Evaluation of Urban Community Environmental Activities Project Urban Community Development Office, National Housing Authority and Danish Cooperation for Environment and Development 1998 p.2

การริเริ่มอีกอย่างหนึ่งที่สำคัญของโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมืองคือ การก่อตั้งและส่งเสริมเครือข่ายชุมชนเมือง ลักษณะของเครือข่ายอาจต่างไป เพราะหลายแห่งมีอยู่มาก่อนการเริ่มโครงการนี้แล้ว แต่หลายแห่งเกิดขึ้นจากการที่ผู้ประสานงานของโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมืองร่วมกับเจ้าหน้าที่ของ พชม. และหรือหน่วยงานเทศบาลช่วยกันสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนในท้องที่ โดยทั่วไปชุมชนแออัดในแต่ละจังหวัด หรือท้องที่ภายในจังหวัดเช่น เขตหรือแขวงรวมตัวกันเป็นเครือข่าย ผู้แทนเครือข่ายรวมตัวกันขึ้นมาเป็นคณะกรรมการโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมืองประจำท้องถิ่น(ทั่วไปเรียกกรรมการเครือข่าย) ประกอบด้วยชาวบ้านจากชุมชนในเครือข่าย 60% และ 40% จากหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง หน้าที่ของคณะกรรมการชุดนี้ มีดังต่อไปนี้ คือ

1. เผยแพร่ข่าวสารข้อมูล : จัดการประชุมสัมมนา
2. ตั้งเกณฑ์การพิจารณาโครงการร่วมกับสมาชิกและพิจารณาโครงการที่เสนอขึ้นมาจากชุมชน
3. ให้คำปรึกษา ส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนในการดำเนินงานพัฒนา
4. ควบคุมดูแลการบริหารงาน การจัดการ และการดำเนินงานของโครงการของชุมชน
5. ร่วมกับชุมชนและองค์กรที่เกี่ยวข้อง พัฒนากระบวนการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมชุมชน
6. ส่งเสริมการบูรณาการโครงการของชุมชน ขยายให้เป็นกระบวนการพัฒนาเมือง โดยการสร้างความร่วมมือเป็นหุ้นส่วน และการตัดสินใจร่วมกัน
7. เสนอแนวทางและนโยบายสำหรับระยะต่อไปของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชน³⁷.

โดยสรุปสิ่งสำคัญที่โครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมืองได้ส่งเสริมให้เกิดขึ้นมี 4 ประการคือ หนึ่ง การให้ชุมชนทำงานปรับปรุงสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วยตนเอง คืออาศัยแรงงานของชาวชุมชนเอง สอง ให้คนในชุมชนริเริ่มโครงการด้วยตนเอง ให้คนในชุมชนร่วมทำการค้นหาปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาลดจนเขียนโครงการด้วยตนเอง สาม ให้ชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งในการสร้างโครงการและการทำงาน สี่ ได้พยายามสร้างระบบการควบคุมและดูแลความโปร่งใสและปราศจากการทุจริต ทั้งจากด้านล่างคือจากชาวชุมชนและคณะกรรมการชุมชนเองและจากด้านบนคือเครือข่ายชุมชน

³⁷ เบล่มเดิม หน้า 5-10.

13. บ้านมั่นคง : ชุมชนร่วมสามัคคี

ถ้าจะเปรียบเทียบกับเก้าเส้งและหัวฝายสองชุมชนที่เราได้กล่าวถึงมาแล้ว เราคงต้องถือว่าชุมชนร่วมสามัคคีเป็นชุมชนที่ใหม่มาก ชุมชนนี้ตั้งอยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ในซอยรามคำแหง 39 (ซอยวัดเทพศิลา 13) ในกรุงเทพฯ นี้เอง

ในอดีตที่ดินบริเวณสองฝั่งของซอยเทพศิลา นี้ เป็นท้องทุ่งอันกว้างใหญ่เรียกว่า “นาวังทองกลาง” การตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงในปี พ.ศ.2516 ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนนรามคำแหงเพื่อหางานทำแล้วขยายไปสู่บริเวณใกล้เคียง ทำให้ นาวังทองกลาง เต็มไปด้วยผู้คนที่อยู่อาศัยมาจากที่ต่างๆ ทั้งจากในกรุงเทพฯ เองและจากต่างจังหวัด ต่อมาในปี พ.ศ. 2528 สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้นำที่ดินบริเวณวังเพชรบูรณ์ไปให้เอกชนเช่าสร้างศูนย์การค้าเวโรลเทรดเซ็นเตอร์จึงได้อพยพชาวบ้านจำนวน 100 กว่าครอบครัวมาตั้งชุมชนใหม่ที่ซอยวัดเทพศิลาแห่งนี้ เรียกว่า ชุมชนทรัพย์สินใหม่ ดังนั้นจึงทำให้บริเวณข้างถนนซอยราม 39 มีชุมชนประมาณ 10 ชุมชน คือ ชุมชนทรัพย์สินเก่า ชุมชนเก่าพัฒนา ชุมชนทรัพย์สินใหม่ ชุมชนร่วมสามัคคี ชุมชนรุ่งมณีพัฒนา และชุมชนน้อมเกล้า เป็นต้น

ชุมชนร่วมสามัคคีตั้งอยู่บริเวณ *สี่แยกน้ำแฉะ* ทิศตะวันออกติดกับชุมชนทรัพย์สินใหม่ ทิศตะวันตกและใต้ติดลำรางสาธารณะซึ่งไหลเชื่อมต่อไปลงคลองแสนแสบบริเวณชุมชนวัดเทพศิลา ชุมชนร่วมสามัคคีมีคนเข้ามาอยู่หนาแน่นจนมีสภาพเป็นชุมชนแออัดเมื่อประมาณปี 2535 กล่าวกันว่าคนส่วนใหญ่อพยพมาจากห้วยขวางและที่อื่นๆ ในกรุงเทพฯ แต่ก็ยังมีญาติๆ ในต่างจังหวัดเข้ามาอยู่ร่วมด้วย ประธานสหกรณ์ที่อยู่อาศัยของร่วมสามัคคีบอกว่ามีประมาณ 131 ครอบครัว ส่วนมากมาจากอีสาน³⁸

บางอย่างชุมชนนี้มีลักษณะการรวมกลุ่มคล้ายตรอกใต้วัดญวนสะพานขาว เพราะมีการรวมกลุ่มโหมงานรับจ้างก่อสร้าง ช่างปูน ช่างไม้(ทำเฟอร์นิเจอร์) และช่างตกแต่งภายใน(ติตวอลล์เปเปอร์) มีความสัมพันธ์แบบเพื่อนถึงลูกน้อง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มของผู้ขายผลไม้และลูกชิ้นปิ้ง มีคนที่เป็นหัวหน้าในการขาย คือเป็นผู้ซื้อสินค้ามาใส่มาเซ็นจ้างญาติหรือคนรู้จักมาเซ็นขาย มีการอุปการะลูกน้องโดยการแบ่งห้องให้เช่าในราคาถูก ดังนั้นจึงเป็นชุมชนที่มีการเกื้อกูลกันอยู่ มีการเอื้ออาทรกัน

เนื่องด้วยในซอยนี้ ชุมชนถูกถือว่าเป็นชุมชนบุกรุก จึงไม่มีทะเบียนบ้านและไม่ได้รับการบริการพื้นฐานเช่น ไฟฟ้า ประปา จากรัฐ ชาวบ้านต้องซื้อน้ำไฟจากห้องแถวที่อยู่ริมถนน ชาวบ้านจึงได้รวมตัวช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อีกปัญหาหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านรวมตัวช่วยเหลือกันและกัน คือปัญหาการลี้ภัยการเมือง ในปี พ.ศ.2538 บริษัทแสนสุรัตน์จำกัด ซึ่งได้รับมอบหมายจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ให้เป็นผู้จัดการกรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเข้าไปดำเนินการพัฒนาที่ดินดังกล่าว

³⁸ สุวัฒน์ คงแป้น และอักษณิ ศรีดารัตน์ บ้านมั่นคงชุมชนร่วมสามัคคี สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ,2548 หน้า 7.

ชุมชนบนถนนรามคำแหง 39 ซึ่งตั้งอยู่บนที่ดินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ จึงรวมตัวกันเพื่อต่อรองให้ได้อยู่อาศัยในที่ดินเดิม สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ก็ผ่อนปรนให้อาศัยอยู่ในที่ดินเดิมชั่วคราว พร้อมส่งเจ้าหน้าที่ร่วมหารือกับชาวชุมชนเพื่อหาทางออก ชุมชนได้ประสานงานกับหน่วยงานภายนอกเช่น สถาบันวิจัยชุมชนเมือง สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ในขณะเดียวกันก็ได้มีการแต่งตั้งกรรมการชุมชนขึ้นมาชุดหนึ่ง เพื่อทำหน้าที่ในการประสานงานและร่วมประชุมกับชุมชนใกล้เคียง³⁹

ในปี พ.ศ.2539 โครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนเมือง ที่ได้รับการสนับสนุนทุนจากประเทศเดนมาร์ก ดังที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว ได้เข้ามาภายในชุมชนได้มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาพร้อมได้พาไปดูงานที่จังหวัดนครสวรรค์ สำหรับโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนได้นำเสนอเรื่องต่อประปาสำหรับน้ำ และต่อไฟฟ้า ชุมชนได้รับความช่วยเหลือในเรื่องการต่อท่อประปา เมื่อได้รับทุนจากโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมแล้วก็ได้เริ่มมีการเมืองเข้ามา ในราวปี พ.ศ.2541 ได้มีการออกทะเบียนบ้าน

“ประสบการณ์จากการพัฒนาสภาพแวดล้อม นับเป็นครั้งแรกที่ชาวชุมชนได้ทำกิจกรรมการพัฒนาด้วยกันอย่างค่อนข้างเป็นทางการ ก่อให้เกิดความตื่นตัวของชาวชุมชนเป็นอย่างมาก มีการร่วมมือร่วมมือกันอย่างกว้างขวาง ทั้งภายในชุมชนและชุมชนข้างเคียงภายในเครือข่าย ซึ่งได้เชื่อมไปสู่การรวมตัวกันอีกครั้งของชาวร่วมสามัคคีในเรื่องการทำกลุ่มออมทรัพย์กันอย่างจริงจัง โดยสามารถตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้อย่างเป็นทางการในวันที่ 5 มกราคม พ.ศ.2541 กระบวนการพัฒนาและช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชนได้เริ่มต้นอย่างจริงจังตั้งแต่นั้นมา”⁴⁰

กิจกรรมหนึ่งที่สำคัญ ก็มีกิจกรรมการขุดคลอง มีการจัดการเรื่องจัดถังขยะ และนำขยะไปทิ้งโดยจะมีการประสานกับเขตให้มาช่วยเก็บ และจ่ายค่าตอบแทนให้เขตด้วย การขุดคลองจะจัดขึ้นปีละสองครั้ง สิ่งปฏิญญาในคลองก็จะให้เขตเอารถมาช่วยนำไปทิ้งให้ ขุดคลองครั้งหนึ่งรถต้องนำไปทิ้งประมาณ 3-4 เที่ยว

ชาวบ้านเล่าว่า ที่พวกชุมชนต้องทำ เพราะอยากให้คลองสะอาด ก่อนหน้านี้นี้จะมีขยะหมักหมมในคลองมาก เวลาฝนตกก็จะมีกลิ่นเหม็นด้วย ก็ต้องจัดการ “เรือขยะ” การทำความสะอาดนี้เริ่มทำในปี พ.ศ.2541-42 เมื่อผมถามว่า ทำไมเมื่อก่อนไม่ได้ทำ ฟังทำช่วงนั้นก็ได้รับคำตอบว่า

“ที่ไม่ได้ทำเพราะมีปัญหา อย่างแรกนี้เพราะเขตไม่พอใจ เขตไม่สนใจสนับสนุนเลย เคยติดต่อขอให้เขตมาช่วยก็ไม่มา และประการที่สองนี้ ปัญหาขยะเยอะมากทำให้มีกลิ่น จึงไม่มีใครมาช่วยจัดการกันเลย”⁴¹

³⁹ เส็มเติม หน้า 8-12 ผมจำได้ว่ามีการเดินขบวนมาประท้วงที่สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ นำโดยผู้นำของชุมชน น้อมเกล้าฯ ซึ่งสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนได้ส่งผู้แทนไปเจรจาด้วย

⁴⁰ เส็มเติม หน้า 14.

⁴¹ สัมภาษณ์ชาวชุมชนร่วมสามัคคี เมื่อเดือนมีนาคม 2549.

การเริ่มต้นกระบวนการทำความสะอาดคลอง ก็ได้ร่วมกันหลายชุมชน เช่น ชุมชนทรัพย์สินใหม่-เก่า ร่วมพัฒนา วัดตึก น้อมเกล้า เทพลีลา และรุ่งมณี และการนัดทำความสะอาดคลองก็มักใช้วันสำคัญจัดกิจกรรม หรือวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ จะมีประชุมเครือข่ายสิ่งแวดล้อมและมีประชุมเครือข่ายต่อต้านยาเสพติด ได้มีกิจกรรมเกิดขึ้นมากมาย⁴² แม้ว่ากลุ่มกิจกรรมต่างๆจะตั้งขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ ไม่ได้รับการรับรองจากทางการ แต่เป็นกิจกรรมที่ชุมชนได้ร่วมตัวและดำเนินการอย่างจริงจัง จนผลงานเป็นที่ยอมรับและได้รับงบประมาณสมทบอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำนักงานเขตวังทองหลาง และนักการเมืองท้องถิ่น เริ่มมองเห็นความจริงจังและเข้าใจชาวชุมชนมากขึ้น⁴³ ชาวบ้านบอกว่าเดี๋ยวนี้ได้รับความร่วมมือจากเขตอย่างดียิ่ง

เนื่องจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ประสงค์ที่จะพัฒนาบริเวณนี้ ชุมชนร่วมสามัคคีจึงเดือดร้อนเรื่องความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ชาวชุมชนได้ตั้งรณรงค์ได้ไปศึกษาดูงานนอกสถานที่หลายแห่ง แล้วมาประชุมร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหา ได้สรุปมีความเห็นว่าต้องมีการระดมเงินออมเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัย แล้วก็ได้มีการทำกิจกรรมต่างๆอย่างต่อเนื่อง เช่น การรักษาสีสิ่งแวดล้อมร่วมกับสำนักงานเขตวังทองหลาง โดยทางเขต 1 ให้ความร่วมมือและสนับสนุนการทำกิจกรรมอย่างดี⁴⁴

“ต้นปี พ.ศ.2546 รัฐบาลได้มีนโยบายแก้ไขปัญหาค่าเช่าไม่มั่นคงในการอยู่อาศัยของคนจนให้กับชาวชุมชนแออัดตามแนวทางโครงการบ้านมั่นคง โดยมอบหมายให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน)รับผิดชอบดำเนินการชุมชนร่วมสามัคคีได้รับการคัดเลือกให้เป็น 1 ใน 10 โครงการนำร่อง ทั้งนี้เพราะชุมชนร่วมสามัคคีมีการร่วมกันทำกิจกรรมหลากหลายรูปแบบมาอย่างต่อเนื่อง ชาวชุมชนมีความสามัคคี รวมทั้งอยู่ในระหว่างค้นหาแนวทางที่เหมาะสมในการพัฒนาที่อยู่อาศัย”⁴⁵

⁴² จากการสัมภาษณ์เช่นเดิม

⁴³ สุวัฒน์ คงแป้น และอักษนิช ศรีดารัตน์ พ.ศ. 2548 *อ้าวแล้ว* หน้า 15-16.

⁴⁴ *เล่มเต็ม* หน้า 19.

⁴⁵ *เล่มเต็ม* หน้า 19 โปรดอ่านหนังสือของสุวัฒน์ คงแป้น และอักษนิช ศรีดารัตน์ *บ้านมั่นคงชุมชนร่วมสามัคคี* สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับชุมชนและแนวทางการปฏิบัติในโครงการบ้านมั่นคง

14. จากชาวบ้านสู่ชาวเมือง : การมีส่วนร่วมและการเป็นเจ้าของ

ในอดีตชาวบ้านชนบทเป็นเจ้าของหมู่บ้านของตน แก่บ้านและแก่วัดก็เป็นคนของพวกเขา ที่ดินเขามีของเขาเองซึ่งเขาเพาะปลูกดูแลรักษา เรือนก็เป็นของเขาเองซึ่งเขาจะรักษาซ่อมแซมอยู่เสมอ วัดเป็นสมบัติของส่วนรวมเป็นของชาวบ้านทุกคนที่จะช่วยดูแลรักษา เป็นหน้าเป็นตาของหมู่บ้านของเขา พวกเขาจะช่วยกันบำรุงเลี้ยงถวายภัตตาหารแด่พระผู้เคยเป็นลูกบ้านของเขาเอง พวกเขาจะคอยช่วยดูแลควบคุมพฤติกรรมของพระด้วย เพราะพระภิกษุก็เป็นของพวกเขาด้วย คู่ข้างบ้านที่เขาใช้อาบน้ำอยู่ทุกวัน เขาก็จะซ่อมคันคลองตลิ่งไม่ให้พัง รักษาหน้าไว้ให้สะอาด รักษาสะพานข้ามคลองไว้ไม่ให้ผู้พังไป⁴⁶

แต่เมื่อเขาต้องอพยพมาตั้งถิ่นฐานเพื่อหางานทำในเมืองแล้ว มีอะไรเหลือเป็นของเขาที่จะต้องบำรุงรักษาบ้าง พื้นที่ชุมชนแออัดที่เขาสร้างเรือนเล็กๆของเขาอยู่ก็เป็นของผู้อื่น(แม้จะถูกทิ้งวางไว้โดยไม่ได้ทำอะไรก็ตาม) พวกเขาชาวชุมชนถูกตราหน้าว่าเป็น “ผู้บุกรุก” เป็นคนทำผิดกฎหมาย จะต้องถูกไล่รื้อ(แต่จะไม่ถูกไล่รื้อจนที่ดินมีราคาสูงขึ้น) หรือก็เป็นผู้เช่าห้องแถวหรือเรือนไม้เก่าๆ ที่อาจถูกเลิกสัญญาเช่าเมื่อใดก็ได้ (มักจะเป็นเวลาที่ที่ดินแถวนั้นมีราคาสูงขึ้น)⁴⁷ รหัสหมายหรือตราบาปที่รัฐและชาวเมืองให้แก่ชาวชุมชนแออัดนั้นทำให้แปลกแยกออกไปจากชาวเมืองทั่วไป ทำให้เขาไม่สามารถมีทะเบียนบ้านได้(ซึ่งมีผลต่อการส่งบุตรหลานไปเข้าโรงเรียน) ไม่สามารถต่อประปาไฟฟ้าโดยตรงจากการประปาและการไฟฟ้าได้ นอกจากนั้นแล้ว พวกเขาจะถูกกล่าวหาว่าเป็นสาเหตุแห่งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมในเมือง ไม่ว่าจะเป็นน้ำเน่าในลำคลองขยะ และอื่นๆรวมทั้งอาชญากรรมโดยชาวเมืองไม่ได้หวนคิดว่า พวกเขาชาวชุมชนแออัดเป็นที่พึ่งของชาวเมืองในฐานะเป็นแรงงานราคาถูก สำหรับอุตสาหกรรม การคมนาคม ตลอดจนอาหารราคาต่ำและสินค้าราคาถูกให้ชาวเมืองบริโภค

จากกรณีศึกษาทั้ง 4 แห่ง ที่เราพิจารณามาแล้ว ในทั่วทุกชุมชนความมั่นคงในที่อยู่อาศัยเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดสำหรับพวกเขา การที่ต้องรื้อย้ายจากแห่งหนึ่งไปอีกแห่งหนึ่งสร้างภาระอย่างใหญ่หลวง การที่ต้องย้ายบ้านจากแห่งหนึ่งไปอีกแห่งหนึ่งตามธรรมดาสำหรับคนชั้นกลาง ที่มีรถยนต์ก็เป็นสิ่งที่ยุ่งยากอย่างยิ่งอยู่แล้ว แต่สำหรับคนยากจนยิ่งยุ่งยากทวีคูณ เพราะโดยมากที่ๆ ยังหวังอยู่สำหรับพวกเขามักอยู่นอกเมือง ไกลจากที่ทำงานซึ่งอาจทำให้เขาเสียนานไปหรือเสียค่าเดินทางสิ้นเปลืองมากมาย นอกจากนั้นในฐานะที่เขาเป็นผู้แปลกแยกในเมือง เพื่อนๆพวกเดียวกันมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับการหางานทำและคำปรึกษาในด้านต่างๆ การที่ชุมชนแออัดแห่งใด

⁴⁶ โปรตดู เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และอคิน ทรัพย์วัฒน์ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ของทรัพยากรชนบท(ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านยากจน) เอกสารหมายเลข 9 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2527.

⁴⁷ โปรตดู ออคิน ทรัพย์วัฒน์ “หลักกฎหมาย หลักเศรษฐศาสตร์ หลักรัฐศาสตร์ ความยุติธรรม และเมตตาธรรมในนานาทัศนะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง เจ้าที่ดินกับผู้บุกรุก” ใน ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) 2542, หน้า 393-412.

แห่งหนึ่งถูกไล่รื้อก็เสมือนฝั่งแต่ครั้ง ต่างคนต่างก็แยกกันไป สายสัมพันธ์การติดต่อกันก็จะขาดสะบั้นไป คนในชุมชนแออัดจึงหวั่นไหวต่อคำขู่เรื่องการไล่รื้อเป็นอย่างยิ่ง

ปฏิริยาต่อการไล่รื้อมีสี่ประการด้วยกัน ประการที่หนึ่ง คือการรวมกลุ่มเดินขบวนประท้วง ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งมีผลทำให้การไล่รื้อยากขึ้นและกินเวลานานขึ้น ถ้าหากมีเรื่องการเมืองเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย อาจทำให้การไล่รื้อนั้นเป็นไปได้ไม่ได้เลย

ประการที่สอง คือหาทางต่อรองประนีประนอมกัน โดยการรื้อหรือเช่าที่ดินบางส่วนจากเจ้าของที่ดิน สร้างที่อยู่อาศัยและระบบสาธารณูปโภคใหม่ ทำให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดีขึ้น ส่วนเจ้าของที่ดินได้ที่ดินบางส่วนไปเพื่อทำธุรกิจ นี่คือการประสานประโยชน์ที่ดิน(Land Sharing) การที่จะใช้วิธีการนี้ได้ ชุมชนจำเป็นต้องมีทุนทรัพย์เพื่อการต่อรองจึงเกิดกลุ่มออมทรัพย์ขึ้น และแพร่หลายไปหลายชุมชน

การสามารถสร้างกลุ่มออมทรัพย์ที่มั่นคงและมีสมาชิกจำนวนมากขึ้นได้นั้นเป็นการแสดงออกถึงความสามัคคี ร่วมมือ ร่วมใจ และความสามารถของชุมชนซึ่งในที่สุดทำให้มีองค์กรทั้งของรัฐและเอกชนมาช่วยเสริมทุนและทำให้ชุมชนสามารถสร้างกิจกรรมต่างๆขึ้นได้นอกเหนือจากการประสานประโยชน์ที่ดินแล้ว สิ่งหนึ่งที่บางชุมชนทำก็คือ

ประการที่สาม เมื่อสร้างกลุ่มออมทรัพย์ที่มั่นคงขึ้นแล้ว อาจได้ยืมหรือได้เปล่าทุนจากหน่วยงานของเอกชนและของรัฐมาหนุนมาช่วยเสริม ทำให้สามารถไปซื้อที่ดินสำหรับปลูกสร้างบ้านอยู่ใหม่ได้

ประการที่สี่ การขู่คุกคามว่าจะไล่รื้อประกอบกับการถูกกล่าวหาจากชาวเมืองว่าเป็นผู้ทำให้สิ่งแวดล้อมทรุดโทรม อีกทั้งมีกระแสจากต่างประเทศ วงการวิชาการและนักพัฒนาเอกชนเรื่องการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม มากระตุ้นให้ชาวชุมชนลุกขึ้นมาปรับปรุงสิ่งแวดล้อมของเมืองในบริเวณที่อยู่อาศัยของตนเอง ดังจะเห็นได้จากทั้งกรณีคลองสำโรง ที่สงขลาและกรณีคลองแม่ข่าที่เชียงใหม่

สำหรับชาวชุมชนแออัด การปรับปรุงสภาพแวดล้อมดังกล่าวเป็นการพยายามสร้างตัวตนของพวกเขาเองให้เป็นที่ยอมรับของชาวเมือง เป็นการพยายามลบภาพของผู้ก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่สิ่งแวดล้อมของเมืองประการหนึ่ง และเป็นการแสดงว่าพวกเขามีคุณค่า ทำประโยชน์ให้แก่เมือง เป็นชาวเมือง

ความจริงสิ่งที่น่าสนใจประการหนึ่งก็คือว่าการที่ชุมชนลุกขึ้นปรับปรุงสิ่งแวดล้อมเช่น คลองด้วยตนเองนั้น มีผลทำให้ชุมชนเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานของรัฐมากขึ้น จากการละลายที่ลอกคลองสำโรง ภายหลังก็มาช่วยในการขุด กรณีของคลองแม่ข่าก็เช่นเดียวกัน

ครั้งหนึ่งองค์กร UNICEF ได้ให้ทุนสนับสนุนให้ทำประปาให้ชุมชนหัวฝาย แต่ให้ผ่านเทศบาล แทนที่จะทำประปาหยอดเหรียญให้ทั่วชุมชนดังองค์กร UNICEF ประสงค์ เทศบาลกลับไปตั้งประปาไว้ที่หน้าวัดหัวฝาย จึงทำให้คนในชุมชนไม่สามารถใช้บริการได้เพราะไกลจากชุมชน

ผมคิดว่าหน้าที่หน่วยงานของรัฐไม่กล้าไปทำอะไรในชุมชนเพราะเจ้าของที่ดินไม่ยินยอมให้ หรือคิดว่าจะไม่ยินยอมให้ทำ หรืออีกอย่างหนึ่งเป็นเพราะพื้นที่ชุมชนแออัดเป็นที่น่ารังเกียจ คนในชุมชนไม่เป็นที่ยอมรับด้วยคิดว่าความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมชาวชุมชนเป็นผู้ก่อขึ้น เมื่อชาวชุมชนลุกขึ้นมาปรับปรุงสิ่งแวดล้อม จึงจำต้องมาให้ความร่วมมือ

สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(ปัจจุบัน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเมืองที่ได้รับการสนับสนุนจากประเทศเดนมาร์ก ได้ริเริ่มการทำกิจกรรมโดยชุมชนเองและริเริ่มเอง ได้มีการเรียนรู้โดยการปฏิบัติการจัดการองค์กรในการกระทำกิจกรรมการพัฒนาสิ่งแวดล้อมหลายประการ สำนักงานชุมชนเมืองได้พัฒนาการจัดการเรื่องการเงินโดยการจัดตั้งและเผยแพร่กลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนี้ยังได้ส่งเสริมให้มีเครือข่ายชุมชนในเขตต่างๆของกรุงเทพฯและในจังหวัดต่างๆ ได้ชักจูงหน่วยงานราชการให้เข้ามาร่วมมือเป็นกรรมการร่วมในเครือข่ายทั้งหลายด้วย ทำยที่สุดสถาบันพัฒนาองค์กรได้เป็นฝ่ายปฏิบัติงานในโครงการบ้านมั่นคงของรัฐ ซึ่งนอกจากจะให้ชาวชุมชนได้ร่วมกันสร้างบ้านและวางผังชุมชนของตนเอง(ด้วยความร่วมมือของสถาปนิกชุมชน) จัดการด้านการเงินโดยกลุ่มออมทรัพย์หรือสหกรณ์เคหะสถาน และร่วมกันเป็นเจ้าของที่ดิน(โฉนดรวม) หรือรวมกันเช่า(โดยผ่านสหกรณ์เคหะสถาน) โครงการนี้จะทำให้ชุมชนแออัดกลายเป็นชุมชนที่มีสาธารณูปโภคครบถ้วนและมีสิ่งแวดล้อมที่ดี และทั้งหมดทั้งสิ้นนี้ทำได้ด้วยความคิดฝีมือและกำลังทรัพย์ของชาวชุมชนเอง ซึ่งเท่ากับว่าแปลงชาวบ้านให้เป็นชาวเมือง ส่วนความยั่งยืนของการพัฒนานั้นจะต้องดูกันต่อไป.

เอกสารอ้างอิง

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง และอดิณ รพีพัฒน์ สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ของทรัพยากรชนบท(ศึกษาเฉพาะกรณี หมู่บ้านยากจน) เอกสารหมายเลข 9 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2527.

โครงการปฏิบัติการชุมชนและเมืองน่าอยู่ มูลนิธิชุมชนไท พอช.และสสส. **คนแบ่งเมือง พ.ศ.2546** หน้า 7.

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน) เครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง แนวทางการแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยของคนจนในเมือง **คิดใหม่ ทำใหม่ บ้านมั่นคง** เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ 4 มิถุนายน 2546.

คณะกรรมการเผยแพร่และส่งเสริมงานพัฒนา ผสพ. พ.ศ. 2540 หน้า 106.

จิรา สาครพันธ์ “คำนำ” ใน อดิณ รพีพัฒน์(บรรณาธิการ) **สลัม : ปัญหาและแนวทางแก้ไข** สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ.2525 หน้า (6)

ชุมชนริมคลองสำโรง **สิบปีของการฟื้นฟูและร่วมพัฒนาคลองสำโรงโดยองค์กรชุมชน** สงขลา : **โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้**, 2542.

ชุมชนริมคลองสำโรง สิบปีของการฟื้นฟูและร่วมพัฒนาคลองสำโรงโดยองค์กรชุมชน สงขลา : **โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้**, 2542 หน้า 34

ชุมชนริมคลองสำโรง สิบปีของการฟื้นฟูและร่วมพัฒนาคลองสำโรงโดยองค์กรชุมชน สงขลา : **โครงการพัฒนาชุมชนแออัดภาคใต้**, 2542 หน้า 35.

นลินี ต้นธวัชดิษฐ์ กรณีศึกษากรุงเทพมหานคร” ใน อดิณ รพีพัฒน์(บรรณาธิการ) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็จริง** กองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) พ.ศ.2542 หน้า 294.

นางใจดี สว่างอารมณ์ “การฟื้นฟูพลังอำนาจชุมชน” ใน ศุภีมาน นฤมล วงศ์สุภาพ (ผู้ประสานงาน) และ อรุณศรี บัวแก้ว(ผู้ช่วย) **รายงานเบื้องต้นการศึกษาการฟื้นฟูพลังและอำนาจชุมชน กรณีศึกษาภาคใต้(UNDP) วันที่ 24 พ.ค. 2544 (mimeograph)**

นางใจดี สว่างอารมณ์ และนางนงเยาว์ สัมภาษณ์ นายเล็ง แซ่เอี้ยว ประธานกลุ่มออมทรัพย์ บ่อหว่า เมื่อ วันที่ 26 เมษายน 2544.

ประเสริฐ แยมกลิ่นฟุ้ง Prasert Yamklinfung, **A Study of the Needs and Youth in Four Slums in Bangkok**, Chulalongkorn University Social Science Research Institute, 1973

- พรรณงาม เก่าธรรมสาร และพิชยา แสงคง “กรณีศึกษา เทศบาลจังหวัดสงขลา” ใน อคิน รพีพัฒน์ (บรรณาธิการ), 2542 **อ้างแล้ว** หน้า 216.
- รายงานโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2-3 สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) หน้า 37-38.
- วิญญู วิจิตรวาทการและคณะ **การเติบโตของเขตชุมชนในกรุงเทพมหานคร** กรุงเทพฯ : หน่วยวิจัย สังคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย พ.ศ.2519 หน้า 123 - 127.
- ศรินพร พุ่มมณี และคณะ “กรณีศึกษาภาคเหนือ : วิถีชุมชนคลองแม่ข่า กับการสร้างพื้นที่ของคนจน” ใน เอกสารประกอบการสัมมนา **โครงการวิจัยและปฏิบัติการ พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง** จัดขึ้นเมื่อ 12 พฤศจิกายน 2547 ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร หน้า 147-148.
- ศุภีมา นฤมล วงศ์สุภาพ(ผู้ประสานงาน) โครงการ รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย(UNDP) พ.ศ.2544 **อ้างแล้ว** หน้า 8.
- สุวัฒน์ คงแป้น และอักษนิช ศรีดารัตน์ บ้านมั่นคงชุมชนร่วมสามัคคี สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ,2548 หน้า 7.
- อคิน รพีพัฒน์ “หลักกฎหมาย หลักเศรษฐศาสตร์ หลักรัฐศาสตร์ ความยุติธรรม และเมตตาธรรมในหนาทักษะเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง เจ้าที่ดินกับผู้อยู่กรูกรู” ใน ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็จริง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) 2542, หน้า 393-412.
- อคิน รพีพัฒน์ ชุมชนแออัด : องค์ความรู้และความเป็นจริง สกว. 2542 หน้า 15-16.
- อคิน รพีพัฒน์ **ชีวิตและจุดจบของสลัมกรุงเทพฯแห่งหนึ่ง**. พิมพ์ครั้งที่ 3 สมาคมวิจัยเชิงคุณภาพ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548
- Akin Rabibhadana and others , The Evaluation of Urban Community Environmental Activities Project Urban Community Development Office, National Housing Authority and Danish Cooperation for Environment and Development 1998 p.2
- Akin Rabibhadana and Thavit Jatuworapruk, **Impact of Tourism upon Local Communities : Changes in an Urban Slum Area and a Rural Village in Chiang Mai**. Social Research Institute, Chiang Mai pp. 3-4.
- Akin Rabibhadana, 1975, The Organization of a Bangkok Slum, unpublished PhD. Dissertation. Cornell University (หาได้ที่ห้องสมุดคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)

